

NATUURHISTORISCH MAANDBLAD

GEMEENTE-SPAARBANK VAN MAASTRICHT

biedt U:

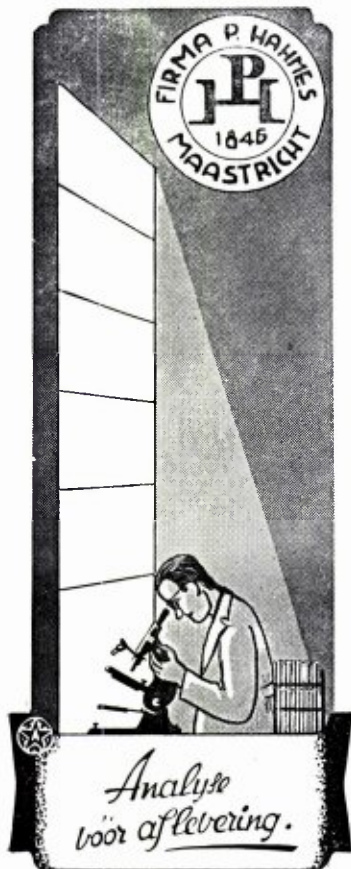
Uitgebreide kosteloze service

***Onbeperkte garantie van de
Gemeente Maastricht***

De hoogst mogelijke rente

Algehele geheimhouding

Hoofdkantoor: Markt 17 te Maastricht
Bijkantoren te:
Maastricht: St. Annalaan 14 en Spoorweglaan 13.
Sittard: Engelenkampstraat 72 en
Valkenburg: L. v. d. Maesenstraat 11.
Rijdende bijkantoren: dienstregelingen gratis op
aanvraag.

„FOTOGROEP MAASTRICHT”

*De amateurfotografen-
vereniging waar men
werkt en snel vooruit
komt.*

*

De fotogroep met een eigen verenigingslokaal (artistieke zolder in de Heilige Geest 2a, zijsteeg van de Markt). Elke maand twee bijeenkomsten met prettige sfeer.

Vraagt inlichtingen over het lidmaatschap bij het secretariaat:

*J. Tb. ter HORST, MEERSSENERWEG 259
Telefoon 2 66 06
MAASTRICHT*

NIEUWE EN OUDE

Natuurwetenschappelijke BOEKEN

Speciaal :
ENTOMOLOGIE
ZOOLOGIE
BOTANIE

leveren op zeer gemakkelijke voorwaarden

GOECKE & EVERS

Uitgeverij - Boekhandel en Antiquariaat voor
Natuurwetenschappelijke Litteratuur
Nieuw Anshrift : 415 Krefeld, Duetschland
Dürerstr. 13

CATALOGI WORDEN OP AANVRAAG EN ONDER
OPGAAF VAN STUDIEGEBIED GRATIS TOEGEZONDEN

DE GROOTE PEEL

Natuurhistorisch Maandblad

Orgaan van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg

REDACTIE: R. Geurts; Dr. P. J. van Nieuwenhoven; Dr. E. M. Kruytzer.

Hoofdredactrice: Mevr. Dr. W. Minis - van de Geyn, Bonnefantan 5, Maastricht (tel. 04400-12556).

ADMINISTRATIE: Adreswijzigingen, opgave van nieuwe leden, bestellingen van Maandbladen te zenden aan het Natuurhistorisch Museum, Bosquetplein 7, Maastricht. Telefoon 04400 - 14174. Afzonderlijke nummers voor niet-leden f 1,25, voor leden f 1,-; dubbelnummers f 2,50 en f 2,-. Auteursrechten voorbehouden.

NATUURHISTORISCH GENOOTSCHAP:

Voorzitter: Prof. Dr. J. K. A. van Boven, Bosquetplein 7, Maastricht.

Secretaresse: Mevr. Dr. L. Wiertz-Hoessels, Bergerstraat 103, Heer.

Penningmeester: P. Wassenberg, Hertogsingel 87A, giro 1036366 t.n.v. Natuurhistorisch Genootschap Maastricht. Lidmaatschap f 10,- per jaar (gezinscontributie f 12,50). Het Maandblad wordt aan alle leden gratis toegezonden. Prijs voor niet-leden f 15,- per jaar.

DUBBEL PEELNUMMER

Het is de redactie een behoefte grote dank te brengen aan de auteurs van de artikelen. Zij hebben geheel belangeloos aan het verzoek om copy voldaan.

In het bijzonder moet deze dank uitgaan naar het Staatsbosbeheer in Limburg met zijn sympathieke Hoofdingenieur-directeur, Dr. Ir. W. H. Diemont. Niet alleen omdat deze overheidsdienst het reservaat namens het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk beheert; vooral ook omdat de bewakers van de „Groote Peel” M. H. van Deursen en J. van Bree, de bosbouwkundighoofdambtenaar J. A. A. van Schendel en de assistent van de Natuurbeschermingsconsulent, J. Th. ter Horst, hebben kunnen medewerken aan het tot stand komen van deze uitgave.

Moge onze gezamenlijke inspanning ertoe bijdragen, dat het gevaar voor de „Groote Peel” tijdig zal worden afgewend.

De redactie is gevoerd door de heren J. H. H. de Haan, J. Th. ter Horst en P. J. van Nieuwenhoven.

INHOUD

Die Peel, *Locus paludosus* door J. H. H. de Haan. - Prehistorische bewoning in de Peel door Dr. O. H. Harsema. - Folder Staatsnaturomonument De Groote Peel - De Groote Peel in vroeger dagen door J. H. H. de Haan - De ontvening in Asten door G. P. C. Strijbosch. - Oudst bekende kaart waarop de Peel staat afgebeeld van Henricus Hondius. - Zo was het in Ospel door M. H. van Deursen. - Natuurbehoud en recreatie in de Groote Peel met enige bijzonderheden over de geschiedenis en verwerving door J. Th. ter Horst. - Natuurkalender voor de Groote Peel door J. van Bree en M. H. van Deursen met medewerking van J. H. H. de Haan en Dr. P. J. van Nieuwenhoven.

De afbeelding op de omslag:

Bord bij de ingang van het staatsnatuurreervaat „De Groote Peel” Moostdijk 8 te Ospel. Foto: J. Th. ter Horst.

Afbeelding op pag 81; Meeuwenkolonie. Foto: J. W. Johns.

Dreigende wolken boven de Peel.

Foto: P. J. van Nieuwenhoven.

DREIGENDE WOLKEN BOVEN DE PEEL

De goede ontvangst van het dubbelnummer van het „Natuurhistorisch Maandblad” van 1967, gewijd aan de Brunsummerheide, en van 1968 over het „Mergelland”, deden de besturen van het Instituut voor Natuurbeschermingseducatie, district Limburg, van de stichting „Het Limburgs Landschap” en van het „Natuurhistorisch Genootschap in Limburg” besluiten wederom een dergelijke uitgave voor hun leden en contribuanten te verzorgen. Dat deze keer de keuze is gevallen op de „Groote Peel” is te wijten aan de bedreiging waaraan dit natuurmonument momenteel is blootgesteld van Brabantse zijde.

Men heeft daar een te kort aan water voor de industrie en stelt zich voor dit aan te kunnen vullen uit de Peel. Voor dit doel zou het waterpeil daar moeten worden verhoogd, waardoor grote oppervlakten onder water zouden komen

te staan. Deze waterpartijen zouden geschikt te maken zijn voor watersport en oevertoerisme. Eveneens tegen deze twee soorten van recreatie menen onze besturen met klem te moeten waarschuwen. De belangrijkste voorwaarde waaraan het beheer van een natuurreservaat moet voldoen is, ervoor te zorgen dat er rust in het beschermde terrein heerst.

Veel dieren, vooral vogels, kunnen zich nu eenmaal niet ophouden in druk door de mens bezochte gebieden. De „Groote Peel” is mede daarom een belangrijk natuurreservaat omdat hij erg belangrijk is als pleisterplaats voor trekvogels uit Noord-Europa en als broedplaats van in West-Europa in onze tijd steeds zeldzamer wordende soorten.

Het is dus een Europees belang wanneer de rust in dit terrein wordt gehandhaafd!

Om de betekenis van de „Groote Peel” als natuurreservaat toe te lichten en te benadrukken is deze bundel opstellen samengesteld.

DIE PEEL

Locus Paludosus

door
J. H. H. DE HAAN

De Peel, eigenlijk een aaneenschakeling van moerassen en plassen temidden van een uitgestrekt heide en hoogveengebied, heeft men lange tijd, mede om zijn strategische waarde als een natuurlijke afscheiding van gewesten ongemoeid gelaten.

Oorspronkelijk circa 50 km. lang en 15 km. breed is zij door ontginningen in de randdorpen geleidelijk ingekrompen. Men heeft er in de loop der tijden turf gestoken voor brandstof of er strooisel van gemaakt; men maakte kooien van plaggen voor de schapen, die men in de peel liet grazen en bracht er bijenkorven heen. Zo bracht dit landschap voor de mens het eerste gewin.

In 1853 waren het de ondernemenden Jan en Nic. van de Griendt uit Den Bosch, die van de gemeente Deurne 610 ha hoogveen kochten en in 1856 de Maatschappij Helenaveen hebben gesticht, welke ook gronden aankocht in de gemeenten Horst, Helden en Sevenum.

Voor afwatering en afvoer van de turf werd de Helenavaart gegraven en later in 1876 door de gemeente Deurne het Deurnse kanaal. In 1864 werd de Princepeel onder Mill in cultuurland omgezet. Zo ontstond langzamerhand midden in de peel 3500 ha aan cultuurgrond.

Volgens de kaart uit 1629 werd de Peel omgrensd door de dorpen: Nederweert, Someren, Asten, Liessel, Deurne, Bakel, Gemert Volkel, Zeeland, Mill, Wauroy, St. Antonis, Oploo, Castenray, Horst, Meyel, Roggel en Leveroy en werd zij door geen enkele weg doorkruist, hetwelk natuurlijk voor haar strategische betekenis van groot belang was.

Op een Franse stafkaart van latere datum zien we o.a. een weg van Meyel naar Asten; een van Nederweert naar Someren en een van Ospel naar Meyel en daarmee hebben we in grote lijnen de afbakening van de hedendaagse Grootpeel.

Buiten dit peelgebied, zoals dit op bijgevoegde kaart tamelijk scherp is omlijnd en als een gesloten moeraslandschap wordt voorgesteld, bevonden zich nog een groot aantal ven-

nen en moerassen, zij het dan van veel geringere omvang, doch die in feite een zodanige oppervlakte besloegen, dat zij het gebied tussen Maas en Kempenland, met onderbreking van zandige vlakten, gekarakteriseerd door stuifzandheuvels, heidevelden, beken en bossen, vrijwel beheersten, zodat de Graaf van Horne toen hij destijds naar zijn kasteel te Weert ging zich liet ontvallen: „Ik ga weer eens naar mijn woestijn.”

Van de dierenwereld van de peel, zoals wij haar in haar uitgestrektheid van 1629 kennen, is ons uit die tijd niet zoveel bekend.

Wel zijn er documenten uit randgemeenten, waaruit blijkt dat omstreeks 1735 - 1770 wolven zich daar schuil hielden en van daaruit, door het roven van vee, in hoofdzaak schapen, de peelbevolking terroriseerden en zelfs zo driest optraden, dat zij mensen aanvielen en verslonden.

Eeuwenlang hebben de wolven, zich hier in deze streek weten te handhaven. Uit de archieven van Weert weten we, dat op 20 jan. 1637 een nest met 4 jonge wolven werd gevonden, evenals op 21 mei 1638.

In de zeventiende en achttiende eeuw zouden in Brabant meer dan driehonderd wolven zijn gedood. In 1804 werd aan de zuidkant van de peel nog een klopjacht tegen de wolven georganiseerd, waaraan ongeveer 1400 jagers hebben deelgenomen.

De peel is zeer visarm geweest, want thans is alleen het voorkomen van de hondsvijl daar bekend, zodat men mag aannemen, dat de otter daar niet veel te zoeken had. Wel waren de omringende vennen en plassen, welke door waterlopen waren verbonden, zeer visrijk en kwam de visotter daar tot het begin van deze eeuw veel voor.

Wat de boom- en steenmarter betreft zijn de gegevens uit het randgebied van de peel meer positief. In de hutten langs de peel nestelden ze, in schuren en op zolders; ze vonden daar tussen muizen, ratten en kippen hun tafeltje gedeckt. Andere zoogdieren als hermelijn, wezel, vos, bunzing, egel en ree komen nu nog voor. Ook is het voorkomen in die tijd van wilde zwijnen in dit gebied bekend.

Hazen en konijnen zijn ongetwijfeld, voor zover de waterstand en de plaatselijke situatie het hen heeft toegestaan, overal te vinden ge-

weest en ze hebben er door hun aanwezigheid menig roofdier de leefbaarheid mogelijk gemaakt. De eekhoorn, die over heel Europa verbreid is, zal ook ongetwijfeld reeds destijds in de randgebieden waar hier en daar dennen groeiden, hebben geleefd.

De soortenrijkdom van de vogelbevolking, zowel wat broedvogels als trekvogels betreft, moet wel zeer beperkt zijn geweest. De grote, vrijwel boomloze uitgestrektheid van dit gebied, heeft aan relatief weinig vogels broedgelegenheid verschaft.

Gaarne willen we aannemen, dat wilde eenden, zomer- en wintertalingen er in behoorlijke hoeveelheid hebben gebroed. Het korhoen vond er een ideaal biotoop evenals watersnippen en wulpen. Voor graspieper, grasmus, waterhoen, meerkoet en waterral was de omgeving er eveneens plaatselijk gunstig en wellicht waren er

veilige broedplaatsen, die voor roofdieren minder goed bereikbaar waren. De mogelijkheden daartoe zullen echter ook alweer niet zo geweldig groot geweest zijn, want we moeten daarbij in aanmerking nemen, dat veel open water en met water gevulde kuilen eerst veel later ontstaan zijn, toen na toegepaste ontwatering van het met water volgezogen sponsachtige veen de peelwerkers meer intensief de peel introkken om turf te winnen. Voordien was het een vrijwel levensgevaarlijk mensverlaten oord.

Het verdwijnen van de goudplevier als broedvogel mogen we wel als het grootste ornithologisch verlies beschouwen, dat aan de ontginning verbonden is geweest.

Van het randgebied weten we, dat de hop in de streek van Deurne als broedvogel niet zeldzaam was, maar dat betrof dan ook in die tijd en daarna het hele aangrenzende gebied van

Locus paludosus.

Foto: J. Th. ter Horst.

Wollegras.

Archieffoto.

Midden-Limburg en Oostelijk Noord-Brabant: als Weert, Stramproy, Baexem, Maarheze, Budel, Sterksel en meer plaatsen, vooral daar waar aanplantingen van haagbeuk en rijen knotwilgen voorkwamen in de buurt van weilanden met vee. Dat zij ook later geen zeldzaamheid in deze streken waren getuigen de vele opgezette exemplaren, die bij particulieren en plaatselijke collectie's vaak in meerdere exemplaren te vinden waren.

Van het vroeger in de peel voorkomen van andere zeldzame vogelsoorten is niets bekend. Wat de trekvogels betreft, doet het resultaat van de bestudering van de trek wel vermoeden, dat, althans voor wat de overdag trekkende vogels betreft, de uitgestrekte boomloze peelvlaakte als een stuw in de trekrichting heeft gewerkt en een ombuigen daarvan langs de oostkant in direct zuidelijke richting tot gevolg

had. We zien dit in het landschap zo vaak, dat vogels tijdens de trek vermijden om grotere complexen open land te overvliegen en liever een rand met begroeiing van bos en struiken volgen, waar ze zich veiliger voelen. Ook bij het IJsselmeer valt een dergelijke stuwing te constateren en mede op grond daarvan meen ik dan ook te moeten constateren, dat de vogelsoorten-rijkdom van de peel ook in de trektijd beperkt moet zijn geweest.

Om alle misverstand te voorkomen is het wellicht goed er hier nog eens op te wijzen, dat het hier, waar van De Peel sprake is, gaat om het op bijgevoegde kaart in alle duidelijkheid met die benaming aangegeven gebied. De omgeving daarvan met de vele plassen van relatief geringe oppervlakte, vooral in Oost Noord-Brabant en ten oosten en zuiden van deze landstreek, zijn ongetwijfeld wat hun differentiatie

in hun vogelbevolking betreft zeer rijk geweest.

In gesprekken met jagers, die vroeger jarenlang in de peel hebben gejaagd en door familie-relatie's van oudsher met dergelijke nimrods in contact hebben gestaan, krijgt men vaak de uitspraak te horen, dat er vroeger in de peel veel meer vogels moeten zijn geweest dan thans het geval is, maar al spoedig komt het dan daarop neer, dat zulks in hoofdzaak wilde eenden betreft. Maar als ik dan in het inventarisatierapport van De Groote Peel, hetgeen trouwens ook met mijn eigen waarnemingen in overeenstemming is, zie, dat daar in het winterhalfjaar soms enkele duizenden wilde eenden voorkomen, dan geeft m.i. deze mening toch wel te denken.

Het hier voorkomen van de kraanvogels door het uitkiezen van de Peel als rustplaats op hun tocht naar het Zuiden is eeuwen door aanwijsbaar in de naam van landgoederen als Cranendonck, waaraan de naamgeving volgens documenten reeds vóór 1200 heeft plaatsgehad.

Ook het overtrekken van slechtvalken van

oudsher vindt zijn bevestiging in de geschiedenis van Valkenswaard.

De rietganzen zijn in De Groote Peel pas in de laatste tientallen jaren in zo grote hoeveelheid als thans gekomen. De peel van vroeger had voor hen weinig aantrekkingskracht. Die is voor hen in hoofdzaak uitgegaan van de ontgonnen randgebieden, waar ze nu hun voedsel kunnen vinden, terwijl ze de peel als veilige rustplaats voor hun nachtelijk verblijf opzoeken.

Wat de flora van De Peel betreft hebben ongetwijfeld ook vroeger veenpluis en wollegras de peel omgetoverd in een grote witte, in de wind wuivende massa, waarboven vele libellen en andere insecten hebben gevlogen. Daarnaast zal veenmos, veenbes, zonnedauw, struikheide en dopheide deel hebben uitgemaakt van de plantenrijkdom van de peel en meegewerkt hebben aan het veenvormingsproces, dat zich vele eeuwen door heeft uitgestrekt tot op de dag van heden. Dat was en is De Peel — Locus Paludosus.

PREHISTORISCHE BEWONING IN DE PEEL

O. H. HARSEMA

Biologisch - Archeologisch Instituut,
Rijksuniversiteit, Groningen

Het landschap van de Peel, zoals dat in het midden van de vorige eeuw bestond en waarvan men zich tegenwoordig in het natuurreservaat „De Groote Peel” nog enigszins een beeld kan vormen, wekte bepaald niet de indruk ooit voor menselijke bewoning aantrekkelijk geweest te zijn. Toch zijn er in het reservaat zelf en in de onmiddellijke omgeving sporen van menselijk verblijf in de prehistorie aangetroffen. De ontginningen zoals die vooral in deze eeuw plaats vonden, waarbij de ondergrond van het veen werd blootgelegd, brachten namelijk een heel ander landschap aan het licht. Het hoogveenpakket bleek gelegen op een licht-geaccidenteerde zandondergrond. Juist op de hogere gedeelten in het terrein, op de zandopduikingen, trof men soms de stenen werktuigjes aan die eens de wapens en gereedschappen vormden van de mens.

Deze simpele werktuigjes kunnen door de archeologen worden gedetermineerd, d.w.z. toegeschreven worden aan bepaalde kulturen

waarvan de ouderdom vaak min of meer bekend is, terwijl we meestal ook omtrent de leefwijze van de bevolking wel enigszins zijn ingelicht. Bovendien, en dat maakt deze archeologische gegevens ook interessant voor degenen die minder in de geschiedenis van de menselijke cultuur zijn geïnteresseerd, geven deze werktuigjes indirect een indicatie van de landschappelijke situatie ten tijde van de bewoning. Dit laatste verdient enige verduidelijking.

Prehistorie: studie van mens en milieu

De wetenschap van de prehistorie houdt zich bezig met de studie van de overblijfselen van de menselijke cultuur uit de periode waarover de mens geen schriftelijke informatie heeft nagelaten. Deze overblijfselen bestaan zowel uit roerende objecten: werktuigen, sieraden, aardewerk etc., als uit onroerende, zoals grafmonumenten en nederzettingen. De laatste zijn aan het oppervlak vaak niet meer herkenbaar maar

tonen zich bij opgravingen soms nog als bodemverkleuringen.

Naast deze tak van wetenschap, die de culturele prehistorie wordt genoemd is er de oecologische prehistorie die zich bezig houdt met de relatie die de mens t.b.v. zijn levensonderhoud met de natuur had opgebouwd en met de veranderingen die zich in de loop van de tijd daarin hebben voorgedaan. Deze veranderingen waren eendeels passieve aanpassingen aan landschappelijke veranderingen, anderzijds actieve ingrepen van de mens in zijn milieu, dank zij verbeterde technieken. Juist aan deze oecologische aspecten van de prehistorische bewoning wordt tegenwoordig veel aandacht besteed en veel sterker dan voorheen zien we de veranderingen in de materiële cultuur als een afspiegeling van de veranderde oecologische relatie.

Het spreekt vanzelf dat voor deze laatste benaderingswijze van de prehistorie inzicht in de natuurlijke ontwikkelingen noodzakelijk is. Daarbij zijn het dan vooral de twee samenhangende factoren klimaat en vegetatie geweest waarop het onderzoek zich richtte. We mogen stellen dat tegenwoordig de veranderingen die zich vanaf ± 13.000 v. Chr. in het natuurlijke milieu — en in de relatie waarin de mens tot dit milieu stond — hebben voorgedaan, tamelijk goed bekend zijn.

De klimaatsomstandigheden en de vegetatie zijn in het jongste geologische tijdvak, het Kwartair, in belangrijke mate beheerst door het verschijnsel van de IJstijden. Met betrekking tot de menselijke bewoning van onze streken is vooral de laatste IJstijd van belang, die mogelijk ongeveer 70.000 jaar geleden begon en tot ongeveer 10.000 jaar geleden duurde. In deze laatste IJstijd of Würm-glaciaal heeft het landijs zich over Noordwest-Europa uitgestrekt tot aan een lijn die van Hamburg in noordelijke richting door Jutland liep. Deze uitgebreide noordelijke ijskap hield zoveel water gebonden dat de Noordzee van het Nauw van Calais tot aan de Doggersbank droog lag en er een landverbinding was met Engeland. Gedurende het grootste deel van het Würm-glaciaal belette de felle kou menselijke bewoning. Pas aan het eind van de IJstijd werden in onze streken de omstandigheden voor bewoning gunstiger. De vondsten van prehistorische werktuigen getui-

gen van een regelmatig optreden van de mens in het Laat Glaciaal, vanaf omstreeks 12.000 v. Chr. Met het begin van het Post Glaciaal, omstreeks 8.000 v. Chr. begint de definitieve klimaatsverbetering en ook de min of meer continue bewoning van onze streken.

De vroegste bewoners

Alvorens we nu, aan de hand van de archeologische vondsten zoals die ook in de Peel zijn gedaan, de culturele en landschappelijke veranderingen vanaf het eind van de IJstijd zullen vervolgen, moeten we in het kort enkele vondsten memoreren die wijzen op menselijke aanwezigheid in nog vroegere tijd.

Door de amateur-archeoloog *V e r m a n i n g* zijn onlangs in Drenthe vondsten gedaan die uit een vroegere fase van het Würm-glaciaal dateren en waarschijnlijk ongeveer 50.000 jaar oud zijn. Al langer bekend waren dergelijke oude vondsten uit Limburg, waaronder enkele uit de Peel, geëxposeerd in het bezoekerscentrum van het Staatsbosbeheer in het Peelreservaat. In Drenthe ging het om twee vondstconcentraties van zodanige omvang dat typologische vergelijking met verwante buitenlandse complexen, en daardoor een culturele inpassing, mogelijk was. Een kleine zijsprong is nu nodig om de terminologie te verduidelijken waarvan de archeoloog zich bedient om de culturele op-eenvolging in de prehistorie aan te geven.

De nalatenschap van de prehistorische mens, met name zijn werktuigenbezit, weerspiegelt duidelijk een technologische ontwikkeling. Naar het materiaal waaruit de werktuigen werden vervaardigd is men al vroeg een Steen-, een Brons en een IJzertijd gaan onderscheiden, een opeenvolging die chronologische waarde bleek te hebben. Daarbij bleek dat de eerste periode verreweg het langst heeft geduurd. Steen, vooral vuursteen, was gedurende honderdduizenden jaren de voornaamste grondstof voor de fabricage van werktuigen. Op deze wijze van vervaardigen (de technologie) en op de vorm van de werktuigen (de typologie) is een onderverdeling van de Steentijd gebaseerd.

Het fabricageproces van vuurstenen werktuigen bestaat hieruit dat men door het toebrengen van nauwkeurig gerichte slagen op een vuursteenknol een kern van een bepaalde ge-

wenste vorm en of afslagen van bepaalde vormen afscheidt. Men onderscheidt nu een Oude Steentijd of Palaeolithicum waarin de werktuigen alleen door verschillende slagtechnieken werden gevormd en een Nieuwe Steentijd of Neolithicum waarin stenen bijlen na bekapping nog werden geslepen.

In het Vroeg en Midden Palaeolithicum werden uit de vuursteenknol zowel kernen afgescheiden die tot vuistbijlen werden gevormd, als afslagen die door het bijwerken van de rand (retoucheren) hun definitieve gebruiksvorm kregen. De Drentse vondsten van Vermaning behoren op grond van de werktuigtypen resp. tot het eind van het Vroeg Palaeolithicum en tot het begin van het Midden Palaeolithicum. Enkele Limburgse vondsten horen hoogstwaarschijnlijk ook in deze periode thuis. Andere stukken, waaronder die uit de Peel, vertonen onvoldoende kenmerken om ze met zekerheid te kunnen dateren. Zo kan van de vondsten uit de Peel, drie afslagen, wel bepaald worden dat ze in Levallois-techniek zijn vervaardigd, maar ten gevolge van het ontbreken van karakteristieke werktuigvormen kan niet worden uitgemakt waar we ze precies moeten plaatsen. Ze kunnen behoren bij de hierboven genoemde bewoning in een vroege fase van het Würm-glaciaal. Niet uitgesloten is echter dat ze stammen uit het warmere Interglaciaal tussen de laatste (Würm-) IJstijd en het voorlaatste Riss-glaciaal.

Indien deze oude vondsten niet in stratigrafisch verband worden aangetroffen, d.w.z. in ongestoorde grondlagen, en er dus geen onderzoek van deze lagen kan plaats hebben, dan is het vaak onmogelijk om over de levensomstandigheden van deze vroegste bewoners directe gegevens te verkrijgen. Vergelijking met andere, rijkere vindplaatsen is dan de enige mogelijkheid maar alleen toelaatbaar indien de afstand niet zo groot is dat de natuurlijke omstandigheden aanzienlijk verschillen.

Laat Palaeolithische jagers

Na de incidentele aanwezigheid van de mens in het begin van het Würm-glaciaal, volgt in de loop van het Würm een periode van enkele tienduizenden jaren waarin bewoning hier volstrekt onmogelijk was: het Pleniglaciaal. Vanaf

ongeveer 15.000 jaar geleden, aan het eind van het Pleniglaciaal en in het daaropvolgende Laat Glaciaal begint de bewoning opnieuw. Aanvankelijk waren het jagersstammen die hier een verblijf zochten. Hun culturen rekenen we tot het Laat Palaeolithicum. De werktuigen zijn ook nu nog uit vuursteen vervaardigd. De vuursteenknollen werden echter op een bepaalde wijze voorbereid zodat de afslagen de vorm kregen van lange, smalle spanen, zgn. klingen, die door verdere bewerking van de rand (retouchering) hun definitieve gebruiksvorm kregen.

Sporen van de oudste Laat Palaeolithische cultuur, de Hamburg-kultuur, zijn in ons land in de noordelijke provincies aangetroffen. Het landschap bestond uit een boomloze toendra waarop rendierkudden hun voedsel vonden. Deze rendieren vormden de voornaamste jachtbuit van de mens. In een iets mildere fase van het Laat Glaciaal, van ongeveer 10.000 - 9.000 v. Chr. treffen we bewoningssporen aan in een veel groter gebied. Behalve uit Noord-Nederland zijn nu ook vondsten bekend uit Brabant en Limburg. Ze worden gerekend tot een cultuur die zijn naam ontleent aan een Fries riviertje waaraan tal van vindplaatsen uit deze tijd gelegen waren: de Tjongerkultuur. Het klimaat was zodanig dat boomgroei nu mogelijk was en open dennen-berkenbossen het landschap bedekten. De fauna die daaraan aangepast was

Afb. 1. Werktuigen van de Tjonger-kultuur; bovenste rij, v.l.n.r.: Tjonger-spits, Cresswell-spits, stekker; onderste rij, v.l.n.r.: schrabbers en stekker. Foto: Biologisch Archeologisch Instituut.

bestond uit elanden, edelherten, reeën, oerossen en wilde paarden.

De kenmerkende werktuigjes van deze Tjonger-kultuur, die ook in de Peel zijn aangetroffen, waren enkele cm lange spitsen met één licht gebogen, bewerkte zijde, die als pijlspitsen hebben gediend, schrabbers voor het schoonmaken van huiden, en stekers, beitelachtige werktuigen voor beenbewerking (afb. 1). Tussen de vondsten uit Zuid-Nederland komt soms een type spits voor die een duidelijke knik vertoont in de geretoucheerde rug. Deze zgn. Cresswell-spits is verder vooral in Engeland verbreid en accentueert nog eens het bestaan van een landverbinding.

Klimaatsverbetering en veengroei

Na een kortstondige verslechtering van het klimaat begint omstreeks 8000 v. Chr. de definitieve klimaatsverbetering. Het snelle afsmelten van het landijs heeft nu een sterke zeespiegelrijzing tot gevolg (enkele tientallen meters) die zich niet alleen aan de kust doet voelen maar zich, in een verhoging van de grondwaterstand, ook in het binnenland manifesteert. Het bos wordt dicht en door het vochtiger klimaat en de hogere grondwaterspiegel ontstaan plassen en meren. Met de flora verandert ook de fauna. Kleiner wild, watervogels en vissen vormen nu de jachtbuit. De veranderde jachttechnieken vinden hun weerslag in de materiële uitrusting. In deze periode, die Mesolithicum of Midden Steentijd genoemd wordt, overheersen zeer kleine, uiterst fijn bewerkte artefakten, de zgn. microlithen, die vaak geometrisch van vorm zijn (driehoeken, trapezia). Ze dienden o.a. als pijlpunten en als weerhaakjes aan harpoenen. Naast de opbrengst van jacht en visvangst zullen ook talrijke plantaardige bosprodukten, als vruchten, zaden en noten, een belangrijke rol in het menu hebben gespeeld. In deze tijd begint de veenvorming die in de volgende eeuwen grote gebieden geleidelijk onbewoonbaar zal maken.

Mesolithische vondsten, uit de tijd tussen ongeveer 6000 en 5000 v. Chr. zijn ook in de Peel op zandopduikingen nog aangetroffen. Hoewel in deze tijd in de laagten de opvulling met veen al was begonnen, was er van een gesloten (hoogveen-)pakket nog geen sprake.

Enkele eeuwen vóór 4000 v. Chr. begint in Zuid-Limburg het Neolithicum, de tijd waarin de mens voedselproducent wordt, d.w.z. akkerbouw en veeteelt uitoeft en in de materiële cultuur aardewerk en geslepen stenen werktuigen een belangrijke rol gaan spelen. Vanuit het Donaugebied drongen de eerste boeren, dragers van de cultuur van de Bandkeramiek, die de vruchtbare lössgordel in kultuur brachten, tot in het zuiden van ons land door. Deze kolonisatie bleef echter tot de löss en daarmee tot Zuid-Limburg beperkt. Omstreeks 4000 v. Chr. kwam er aan deze bewoning een eind en begint een periode waarover pas de laatste jaren iets meer licht begint te schijnen.

In Noord-Nederland met name in Drenthe, begint omstreeks 3000 v. Chr. de bewoning door het volk van de Trechterbekercultuur dat ons o.a. de monumentale hunebedden naliet. Vanaf dit moment kunnen we op de Drentse zandgronden van een min of meer continue bewoning spreken. In Zuid-Nederland vertoont het beeld van de bewoningsgeschiedenis nog talrijke lacunes. Met name is in Zuid-Nederland de tegenhanger van de Midden-Neolithische Trechterbekercultuur nog niet duidelijk te herkennen. Eén van de meest intrigerende vragen is dan ook: wat was er in Limburg en Brabant aan de hand in de eeuwen tussen 3000 en 2000 v. Chr., toen overal in West-Europa de vruchtbare streken (nu definitief) door boeregemeenschappen in kultuur werden gebracht?

De indruk bestaat dat althans in Zuid-Limburg het 3e millennium v. Chr. niet werd gekenmerkt door bloeiende agrarische samenlevingen maar dat de economische basis, evenals dit 5000 jaar later het geval was, werd gevormd door de mijnbouw, — in ons geval de vuursteenwinning bij Rijckholt — en de voorbereiding van de mijnbouwprodukten. Het delven van vuursteenknollen, die ook in het Neolithicum nog de grondstof waren voor allerlei typen werktuigen, heeft bij Rijckholt vermoedelijk al ten tijde van de Bandkeramiek plaats gehad. Kort voor 3000 v. Chr. begint op allerlei plaatsen in West-Europa een hernieuwde en veel intensievere exploitatie van de vuursteenmijnen door de Midden Neolithische culturen.

Eén van de belangrijkste produkten uit Rijckholt was de nog ongeslepen, alleen in de vorm gekapte, vuurstenen bijl met ovale doorsnee.

Bijlen van dit type vinden we langs de Maas stroomafwaarts, op de Brabantse zandgronden en omstreeks 2400 v. Chr. zelfs in het kustgebied van West-Nederland. De vorm van de bijl heeft in de tijd geringe veranderingen ondergaan, waarbij de afgeronde ribben die de brede bijlvlakken aan de zijkanten begrenzen, nu door enkele smalle geslepen vlakken of facetten zijn vervangen. Dit laatste type bijl, dat behalve in West-Nederland ook op de zandgronden van Oost- en Zuid-Nederland voorkomt, heeft de wat misleidende naam Vlaardingen bijl gekregen. De bijlen van dit op doorsnede ovale, zgn. Westeuropese type onderscheiden zich duidelijk van die van de Trechterbekerkuiluur in N.W.-Europa.

Rijckholt is zeker een belangrijk produktiecentrum geweest van deze Westeuropese bijlen en heeft vooral het zuidelijk gedeelte van ons land bediend. Welke kulturen, behalve de Vlaardingen-kultuur, deze bijlen afnamen is nog niet duidelijk. De meeste bijlen komen als losse vondsten te voorschijn. Ook het enkele stuk dat in de Peel werd aangetroffen stamt niet uit een nederzetting. Voor de Peel is de betekenis van een dergelijk stuk vooral hierin gelegen dat het als jongste vondst (overblijfselen uit de Bronstijd of de Voorromeinse IJzertijd werden niet aangetroffen) ongeveer aangeeft wanneer aan de menselijke aanwezigheid in het Peelgebied een einde kwam. Dit tijdstip kunnen we vermoedelijk stellen op omstreeks 2500 v. Chr.

In Noord-Nederland blijft het veen in de prehistorie nog lange tijd een rol spelen in het religieuze leven. Allerlei vondsten en constructies zijn daar in het veen aangetroffen die een rituele betekenis zullen hebben gehad. In de Peel ontbreken ze echter.

Tot slot dient vermeld een incidentele vondst uit veel latere tijd: een collectie uitrustingsstukken van een Romeinse krijgsman, in 1910 bij Deurne in het veen gevonden. Het meest spec-

Afb. 2. Romeinse helm uit de Peel
Foto: Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

taculaire stuk was een ijzeren helm waarvan alleen de verguld-zilveren buitenbekleding met wangkleppen en nekbeschermer bewaard gebleven was (afb. 2). Voorts werden o.a. nog aangetroffen een bronzen fibula of mantelspeld, 37 munten, resten van een leren dolkschede met zilveren beslagstuk en enkele leren schoenen. De munten, alle geslagen onder keizer Constantijn, dateren deze vondst in de vierde eeuw na Chr.

Over het natuurreservaat De Groote Peel is een folder verschenen, waarin men gegevens vindt over bereikbaarheid, geschiedenis, ontginning, wat behouden bleef, planten en dierenwereld. Bovendien een duidelijke wandelkaart

van het beschermde gebied. De folder wordt gratis toegezonden.

Aan te vragen per briefkaart aan Staatsbosbeheer, Consulentenschap Maastricht, St. Pieterskade 25.

DE GROOTE PEEL IN VROEGERE DAGEN

door
J. H. H. de HAAN

Als ik voor vele jaren De Groote Peel wilde bezoeken moest ik mijn doel langs moeilijk begaanbare wegen trachten te bereiken. Hoe dichter ik de peel naderde des te meer werd de weg een samenvoegsel van water en modder, waarin boerenzwaluwen een overvloed van materiaal vonden voor het bouwen van hun nesten in de meestal schamele boerderijen, welke aan de rand van de Peel gelegen waren. Soms broedden ze er zelfs in de huiskamer, op de lamp of op de lijst van een schilderij. Men liet daar dan altijd het bovenlicht open staan. Het volksgehoof wilde, dat waar men aan een zwaluw gastvrijheid verleende, dit geluk en voorspoed bracht en zulks een voorbehoedmiddel was tegen bliksemvloed.

Geleidelijk aan voerde de weg mij dan verder het veen in over de banen, die bij de uitgraving van de turf voor de afvoer daarvan waren gespaard gebleven.

Het waren echter wegen, die maar al te vaak in het ongewisse verliepen en dan kwam het wel voor, dat ik mij in een urenlange inspanning een weg moest banen in de richting van de Brabantse grens, waar door de Veenderij van de Mij Griendsveen meer systematisch de vervening ter hand was genomen.

In de Limburgse Peel en het aangrenzend gedeelte onder Asten en Deurne werd de turfwinning meer door particulieren uitgevoerd op percelen, die men hetzij persoonlijk in eigendom had dan wel van andere particulieren of gemeenten pachtte. Deze aangelegenheid wordt elders in dit nummer nader uiteengezet. Door het hier en daar min of meer willekeurig turfsteken, waren in het veen in de loop der jaren veel kuilen ontstaan, de z.g. boerenkuilen, die zich nagenoeg direct weer met water vulden en waarin de veenvorming opnieuw op gang kon komen.

Zo moest ik dus op mijn tocht wel oppassen en links en rechts uitwijkend voor het water, tussen gras en heide omzichtig een droge plek zoeken op bulten van het pijpestrootje en richels van turf. Dan moest ik weer uitkijken naar een volgend steunpunt, ten prooi aan mug-

gen en steekvliegen en onder voortdurende twijfel aan het uiteindelijk welslagen van de expeditie.

Zo nu en dan zocht een in haar maaltijd gestoorde watersnip plotseling luid protesterend, in een snelle zig-zag vlucht, een goed heenkomen. Ook graspiepers waren er in een behoorlijk aantal aanwezig. Vanuit de Noordbrabantse kant zeilde een grauwe kiekendief aan mij voorbij. De tureluur gaf in meerdere exemplaren acte de présence.

Tussen hopen opgetaste en tot droging uitgelegde turven stond ik vrijwel onverwachts voor een kuil, waaruit een peelwerker met bezweet gezicht mij over zijn door de zon bruin gebrande schouders aangrijsde, alsof ik voor hem een man was uit een andere wereld.

De gelegenheid van de onvoorziene kennismaking nam hij gaarne te baat om door een stevige dronk wat op verhaal te komen van zijn zware arbeid. Hij vertelde van zijn arbeid. Hoe hij iedere morgen als de weersomstandigheden het toelieten naar de Peel ging om te werken, telkens weer het eentonige steken van de turf tot zoals hij het uitdrukte: „de koel klotsj”, hetgeen naar hij mij uitlegde betekende, dat het water zo hoog opkwam, dat ter plaatse het turfsteken niet meer mogelijk was en hij dan noodgedwongen zijn dagtaak moest beëindigen.

Dat kon ook gebeuren tengevolge van het z.g. „opkoken”, het insijpelen van het water door de wanden van de kuil, die vaak onder de druk van het water in de verzadigde turf wand bol gingen staan, zodat men soms overhaast uit de kuil moest vluchten.

Dan vertelde hij van het weinig vreugdevolle bestaan van de peelwerker; waar met een groot gezin hard moest worden geploeterd voor een schamel bestaan. Hoe ook daartoe de vrouw op het boerderijtje ginds aan de rand van de Peel van de vroege morgen tot de late avond hard mee moest werken. Hoe zij, terwijl hij in de Peel werkte, naar de akker moest om in de hitte van de dag onkruid te wieden en daarbij de jongste kinderen met zich mee nam om er op te kunnen passen. Ze werkte er zich letterlijk krom.

Ook zag ik nog wel eens een oude man de Peel intrekken om hout te sprokkelen. Hij zocht daar het dorre, droge hout bij elkaar, voegde

Aan de rand van de Peel. Vrouw met geiten. De vrouw draagt hier de typische zelfgebreide wollen muts en de z.g. „baaien” rok, uit zelf geweven stof vervaardigd. Foto: J. H. H. de Haan.

het samen tot een mutserd en stak er een stok door, welke hij vóór zich met beide handen vasthield, het bijeengegaaarde hout op zijn rug. Zo voorovergebogen onder de last, trok hij dan moeizaam huiswaarts in de zalige overtuiging op deze wijze te hebben bijgedragen tot steun van het gezin.

Wij zijn er stille getuige van geweest hoe hier te midden van het water veel dorst moest worden geleest. De drank die daartoe werd meegenomen of door verwanten naar het werk in de Peel werd gebracht bestond hoofdzakelijk uit botermelk, koffie of water. Zoals onze zegsman mededeelde kon daarvan door een man op een dag soms een kan van acht liter en zelfs meer worden leeggedronken, want het uiteindelijk restant werd dan dikwijls nog weer met peeltwater aangevuld. En dan nog de muggenplaag en niet te vergeten de dazen, waarvan de wijfjes

zo onbarmhartig de mens kunnen belagen. Dat was zoals deze man het uitdrukte: een ramp. Het bloed uit de doodgeslagen steekvliegen liep soms over de armen.

Botermelk of karnemelk was wel het klassieke voedsel voor de peelwerker en maakte dan ook vrijwel dagelijks deel uit van zijn menu. De koe op de stal was in eerste instantie de leverancier; maar vele peelwerkers kwamen er nog niet aan een koe toe. Dan waren het een paar geiten, die de plaats van melkleveranciers innamen.

Boekweit-koek, een vingerdik donkerbruin baksel van boekweitmeel met spek en aardappelen, vormde veelal de hoofdmaaltijd.

Boekweit werd vroeger langs de Peel veel geteeld op afgebrande veengrond. Ook was deze plant een belangrijke honingleverancier. Boekweit verspreidt dan ook een sterke honing-

geur, waardoor bijen en andere insecten massaal worden aangetrokken.

Traditiegetrouw wordt thans nog bij de peel op enkele perceeltjes boekweit verbouwd.

Op de turfhopen in de Peel zaten dikwijls graspiepers en tapuiten. Aan de laatste wist men daar heel handig een nestgelegenheid te verschaffen door op een kleine verhoging in het terrein enkele turven op een kant te zetten en af te dekken met heideplaggen. Of het nu wel immer de vogelbeschermingsgedachte of het plezier aan de vogel was, die dit hulpvaardigheidsgevoel in deze vorm gestalte gaf, durf ik te betwijfelen. Want het was toen nog de tijd, dat men nagenoeg in alle behuizingen een aaneengeregen krans van kleurige vogeleieren zag hangen, waarvoor de kinderen en vaak ook ouderen op zondagmorgen vroeg langs heg en steg in de richting van de Peel trokken om de eieren uit te halen over welke aanwezigheid zij zich reeds vaak van te voren hadden georiënteerd. Dan wisten ze dialectische namen van tal van vogels op te noemen; waarvan de naamgeving meermalen in de tekening of de kleur der eieren zijn oorsprong vond. Aan het tot stand komen van deze snoeren van eieren moesten o.a. huis- en ringmussen, heggemusje, veldleeuwerik, vink, kneu, merel, zanglijster, graspieper, geelgors, groenling, kraai, ekster, gaai, wulp, torenvalk, tureluur en ook de klapekster hun ongevraagde bijdrage leveren. Tegen de middag kwamen dan de peelbewoners van hun strooptochten terug, achter elkaar in een rij, met de eieren in hun dubbelgeslagen petten, druk pratend over de mogelijkheden, welke een volgende strooptocht zou kunnen bieden. Eenden-eieren werden ook vaak meegebracht om ze thuis aan de zorgen van een broedse kip toe te vertrouwen, wat soms wel tot enig resultaat leidde.

Het lijkt wel of vroeger de zomerse temperaturen in een reeks van jaren hoger waren dan thans. Ik kan mij goed herinneren hoe bar heet het er kon zijn, de lucht trilde dan boven het natte veen. Op open plekken vond ik dan wel gladde slangen die zich behaaglijk in de zon koesterden en er slechts moeizaam toe te bewegen waren hun schuilplaatsen op te zoeken. Hoewel deze dieren er toch nog wel moeten zijn, heb ik er reeds sedert jaren geen meer gezien.

Voor deze reptielen, die blijkbaar de vloek van het aardse paradijs tot in de Peel met zich hadden megedragen, had de peelwerker maar weinig waardering. Hier waren het alle „adders”, een twijfelachtige reputatie, die, als ze werden ontdekt, gewoonlijk hun onmiddellijke executie tengevolge had. Toch houden peelbewoners vol, dat er inderdaad adders in de peel voorkwamen en de door hen gegeven beschrijving maakt dit geloofwaardig.

Ik herinner mij nog de woorden van de man, die ik in de peel ontmoette en die mij vertelde hoe hij bij het „verschranken” van de turf een

Gladde slang.

Foto: P. J. van Nieuwenhoven.

zeer grote slang ontdekte, zoals hij er nog nooit een had gezien.

Hij wilde het mij kennelijk duidelijk maken, hoe omvangrijk het reptiel wel was geweest en hij keek in dit verband eens naar zijn formidabele pols; dan weer naar zijn duim, die er ook zeker gerust wel zijn mocht, maar hij kwam blijkbaar bij zichzelf toch wel tot de conclusie, dat het beschikbare vergelijkingsmateriaal in gene dele voor een juiste weergave toereikend was. Zijn verhaal stakte even, blijkbaar bij het in hem opkomen van een emotionele herinnering. Maar toen ik hem aankeek begreep ik ook op slag, wat er zich toen in de Peel moet hebben afgespeeld en hij vervolgde zijn verhaal: „en ik nam de schop die ik bij mij had en stak de slang in tien stukken”. Ongetwijfeld heeft het verhaal van de executie destijds bij andere peelwerkers goedkeurend de ronde gedaan, want een goede voorlichting en de natuurbescher-

mingsgedachte hadden destijds de rand van de Peel nog niet bereikt.

Maar ook buiten de vervolging door de directe menselijke ingreep moeten ze o.m. door de peelbranden van die dagen wel erg zijn gedeceimeerd. Ik kan mij tenminste moeilijk voorstellen hoe, als een flink stuk Peel in brand stond, ze aan de gevolgen daarvan kunnen zijn ontsnapt. Omtrent de wijze waarop, waarom en hoe deze branden in de loop der jaren, na de afwatering van de Peel toen de turfwinning fors was ter hand genomen, zijn ontstaan, hoort men wel de meest uiteenlopende verhalen.

Het tijdschrift „In Weer en Wind” 1938 bevat een ooggetuigeverslag van een dergelijk gebeuren, hetwelk zich in 1933 in de Vredepeel afspeelde, hetgeen aan duidelijkheid niets te wensen overlaat en daardoor wel enig is in de geschreven brandhistorie van de Peel en dat ik

U daarom in dit verband hier niet wil onthouden.

„Tegen het vallen van de avond maakten wij kennis met een eigenaardige gewoonte der Peelbewoners. Er werden namelijk z.g. Paasvuren ontstoken. Enige personen gingen met een brandende fakkel de Peel op en staken daar een willekeurig stuk hei in brand. Dit vuur werd niet geblust, zodat op een gegeven ogenblik aan de horizon een flink stuk in lichter laaie stond en wij eerst de kat eens uit de boom keken voor ons ter ruste te begeven.

Hoewel het door sommigen wordt tegengesproken, geloof ik zeker, dat deze wonderlijke manier van brandstichting in niet geringe mate zal hebben bijgedragen tot het verdwijnen van de goudplevier”.

We kunnen het met de schrijver van bovenvermeld verhaal eens zijn, dat naast reptielen ook aan de vogelstand, waarbij we verder nog

Augustus 1940. De laatste schaapsherder van de Peel met zijn schapen.

Foto: J. H. H. de Haan.

aan wulpen en korhoenders willen denken op deze wijze ernstige schade werd toegebracht.

Het leven kon er ongetwijfeld hard zijn voor mens en dier. Maar anderzijds kon de Peel in zijn wijde uitgestrektheid vaak een weldadige rust schenken. Het was voor een natuurliefhebber een groot genoegen vanaf zo'n rustige plek zijn ogen te laten gaan over dit oord, waar toch altijd wel wat te zien was, hetzij vogels, insecten of planten. Men kon er genieten van de grote velden getooid met de witte vlokken van het veenpluis zachtjes wiegend in de wind en dan daarbij luisteren naar de melancholieke trillende roep van de wulp, welke zo innig met dit landschap verbonden is. Het hoort er zo bij, dat men wel moet aannemen, dat het reeds eeuwen lang met de Peel verbonden is geweest.

Als het daar zo in de lente op een mooie warme dag avond werd en de zon ging achter de Peel als een grote rode bal onder, dan brak er soms plots een inferno los. Een gekwaak, geproduceerd door honderden kikkers; eerst nu schoorvoetend, slechts hier en daar, dan aanzwellend tot een kakofonie van een koor, waarvan men de aanwezigheid niet had verwacht. Men zou denken, dat daar geen einde aan zou komen, maar even plots als het concert zijn aanvang nam, kon het ook soms ten einde zijn.

Dan vlogen er nog troepjes snaterende wilde eenden, riep er nog een koekoek en klonk er de schorre roep van een overvliegende blauwe reiger. Zwijgzame talingen wisselden nog van gebied. Watersnippen voerden er hun imponerende baltsvluchten uit.

Intussen ging hier en daar nog een peelder in de late avond huiswaarts en even later klonk het schor geblaf van een waakhond op een hoeve aan de rand van de Peel, die op zijn wijze de thuiskomende baas vreugdevol begroette.

Langs de kant van het veen dreef de herder zijn schapen. Van de vroege morgen tot de late avond, in weer en wind, weidde hij er zijn kudde door de lage heide. Als op de akkers het koren was gemaaid, mocht hij ze ook op de stoppelvelden brengen om het daar aanwezige onkruid af te grazen, tot bij het ondergaan van de zon de kudde weer in de schaapsstal werd teruggeleid.

Het beroep van schaapsherder moet hier wel zeer oud zijn geweest. Men meent dat reeds

2000 v. Ch. in deze streken het veenschap (*Ovis aries palustris*) voorkwam. De wol der schapen werd op winteravonden door de huisvrouwen gewassen, gekaard en gesponnen en daarna tot allerlei kleding verwerkt. Het is begrijpelijk, dat het schaap hier in het leven van alledag een grote rol heeft gespeeld. Dat dan ook in de loop der eeuwen in deze streken de schapenteelt van groot belang is geweest, blijkt verder wel uit de grote vlucht die hier het Ambacht der Wolwevers reeds voor eeuwen had genomen, hetwelk o.m. tot uitdrukking kwam in de stichting te Weert van het „Wollenambacht” in 1378. Zulk om de belangen van de vele wollewevers uit dit land te coördineren en de geregelde afzet van hun producten mogelijk te maken.

Daarnaast was ook de bijenteelt van belang. Vele bewoners rondom de Peel waren imkers. Hun woningen hadden ze meestal aan de voorkant voorzien van een rij lindebomen. De linde levert veel honing, en was daardoor dan ook voor houders van bijenvolken van veel belang, te meer daar honing voor hen ook een belangrijk voedsel was. Een aftreksel van gedroogde lindebloesem werd in de vorm van thee als een zweetdrijvend middel gebruikt.

Zo eindigde hier een dag vrede in een rust, welke slechts door de zang van vogels werd onderbroken. Nu daalt er de duisternis van de nacht, waarin vos, bunzing, hermelijn en wezel hun schuilplaatsen verlaten en krassend de uilen rondvliegen om hun tol te eisen in de strijd om hun bestaan. Een nimmer tanende strijd, dag en nacht, hier in de Groote Peel.

Dan lichten er de glimwormpjes op in het duister. Zo geheimzinnig voor de peelderbewoners, dat menige spookgeschiedenis er zijn oorsprong in heeft gevonden en dat menigeen ervan heeft weerhouden 's avonds in het donker zijn schreden naar de Peel te richten.

Ik heb getracht U het leven in de Peel, vanaf het begin van deze eeuw in grote lijnen voor ogen te voeren, Sombor soms door de zware arbeid, die hier moest worden verricht, onder de blakende zon in een grote onafzienbare vlakke, waaromheen de torens van de kerken van Nederweert, Someren, Asten, Liessel, Deurne, Meyel, en Ospel voor de mens als bakens in een verlaten oord oprezen.

Menige peelder heeft daar ongetwijfeld

in zijn moeilijk en pover bestaan, de ogen op gericht in geloof, hoop, liefde en vertrouwen. Want hij wist, dat daar mensen woonden, die werkten aan de sociale verbetering van zijn lot. Mensen, die weliswaar reeds lang de geschiedenis zijn ingegaan, maar waarvan de nagedachtenis bij vele families in de peeldorpen thans nog voortleeft in dankbare herinnering. Hun hoop en vertrouwen in een betere toekomst is

niet beschaamd geworden, mede dank hun arbeidzaamheid.

Moderne boerenbedrijven zijn er tot stand gekomen, waarin de pioniers van weleer of althans hun nazaten, met gerechtvaardigde trots uitzien over al datgene, wat in een mensenleven door hen en voor hen is tot stand gebracht. Arbeidzame, vriendelijke en gastvrije mensen waardig!

DE ONTVENING IN ASTEN

door

G. P. C. STRIJBOSCH

Hoofd Algemene Zaken. Gemeente-secretarie, Asten

In vroeger tijden werd het veen niet systematisch afgegraven. Daarom treffen wij nu nog her en der over de peel verspreid peelkuilen aan, waaruit vroeger turf werd gestoken, geen mooie rechthoekige turf, maar ronde. Zodra men op de zandbodem aangeland was, of op zodanige diepte kwam dat het moeilijk was, om de turf naar boven te brengen, begon men opnieuw op een andere plaats. Als men bedenkt dat in zo'n oude kuil vaak water stond kan men zich voorstellen dat oude peelkuilen vooral bij hoge waterstand gevaarlijk zijn. Men zakt meteen in de breiëge massa weg, en als de vaste grond diep zit mag men van geluk spreken er het leven af te brengen, zeker als men alleen

is. Nu er afwateringssloten zijn gegraven, waardoor het waterpeil aanmerkelijk verlaagd is, is dit gevaar minder groot geworden.

Later werden af te graven terreinen veelal uitgezet langs een aarden baan, waarlangs de turf kon worden afgevoerd. Telkenjare lag derhalve de uit te graven strook veen ca 10 m verder van deze afvoer verwijderd.

Zodra de peelveldjes afgebakend waren plaatste het gemeentebestuur van Asten een advertentie in het weekblad Peelbelang. Aangezien er ook inwoners van Meijel in Asten turf kwamen steken werd een dergelijke publicatie ook in het weekblad voor Meijel opgenomen.

Veenput met turven, „op schranken gezet”.

Foto: J. van Schendel.

Kienstobben in afgegraven veen.

Foto: J. H. H. de Haan.

Partikulieren pachtten een peelveldje om er turf voor eigen gebruik uit te steken. Verveners waren personen, die van het steken en het doorverkopen van turf aan partikulieren hun hoofdberoep maakten. De verveners pachtten dan ook een veel groter terrein en vaak voor bijv. 5 jaren. Het gehele jaar door waren deze verveners in de Peel te vinden of ze waren met paard en kar op stap naar de stad om hun turf te verkopen.

Op de dag van de veenverpachting togen de burgemeester — meestal was dat de waarnemend burgemeester, Peerke Aarts, — de gemeenteopzichter Jan van Heugten, de voorwerker Piet van de Waarsenburg en schrijver dezes

naar de Peel. Bij peelveldje nr. 1 hadden de gegadigden zich intussen al verzameld. Op het in de bekendmaking aangegeven tijdstip werd met de verpachting gestart. Eerst moest ik de op de verpachting van toepassing zijnde voorwaarden en bepalingen hardop voorlezen. Er was wel niemand die mij aanhoorde. Blijkbaar wisten de belangstellenden veel beter dan ik, waaraan zij zich te houden hadden. Deze voorwaarden en bepalingen hielden o.a. in, dat de verkoop van nat veen bij opbod geschiedde en dat de hoogste bieder koper was. Het veen moest vóór 1 januari van het komende jaar geruimd zijn, anders verviel het weer aan de gemeente. Iedere pachter werd aansprakelijk

gesteld voor op zijn terrein ontstane branden. en dergelijke.

Na voorlezing werd direkt met de verpachting aangevangen.

De gemeenteopzichter was de zogenaamde afhanger; hij zette in, hetgeen betekende dat hij een bedrag noemde, bijv. f 5,—. Hierboven moest geboden worden wilde iemand het veldje pachten. Men moet zich geen al te grote voorstelling van dat opbieden maken. De opbrengst per veldje bedroeg vaak niet meer dan f 10,—. Het ingezette bedrag werd telkens met f 0,50 tot f 1,— verhoogd. Men wist van elkaar wel zo'n beetje welk terrein ieder wenste te pachten. Vaak was dat het veldje, aansluitend aan het terrein dat men vorig jaar ontgraven had. Soms werd er toch heftig geboden. Ik kreeg dan altijd de indruk dat die twee of drie biedenden niet bepaald vrienden van elkaar waren.

Het valt te begrijpen dat de turfstekers weinig ingenomen waren met het voorkomen van zogenaamde peelpuisten in het veen, ook wel kienhout genaamd. Het steken van turf werd daardoor ten zeerste bemoeilijkt, terwijl veel veen verloren ging omreden de peelpuisten grillig van vorm waren. Al het veen rondom en tussen de wortels van de boomstronk was minderwaardig. De oude rotten in het (peel)-vak wisten over het algemeen vrij nauwkeurig in welke terreinen veel van die peelpuisten voorkwamen.

Nadat de verpachting achter de rug was en de waterstand in de Peel het toeliet werd met het turfsteken begonnen. Bij ons thuis was een van mijn broers (dat was altijd dezelfde) daarmede belast. Eerst werd de bovenste laag afgestoken en gedeponeerd in de laagte waaruit het jaar daarvoor het veen was afgegraven. Deze bovenste laag „bonklaag” genaamd, bestond uit heide met daaronder wortels van de heide, van berkeboompjes en van het pijpestrootje. Dat afsteken en verwijderen van de onbruikbare bonklaag noemde men „afbonken”. Deze laag was 25 à 40 cm dik. Zodra het „gezonde” veen, dit is het veen waaruit de turf gestoken werd, bereikt was, werd de veenlaag met een bats, een iets afgeronde spade, met enigszins naar boven opgerichte randen, geëgaliseerd. Om mooi gevormde turven te krijgen, moest de bovenkant natuurlijk ook glad zijn. Ten-

einde het wegzakken in veen te voorkomen, hetgeen beschadiging van het veen tot gevolg zou hebben, werden platte klompen, hier turfblokken genaamd, gedragen. De onderkant van deze klompen was vlak en veel groter dan bij normale klompen, zodat het draagvlak aanzienlijk vergroot werd. Dergelijke klompen werden alleen op bestelling vervaardigd.

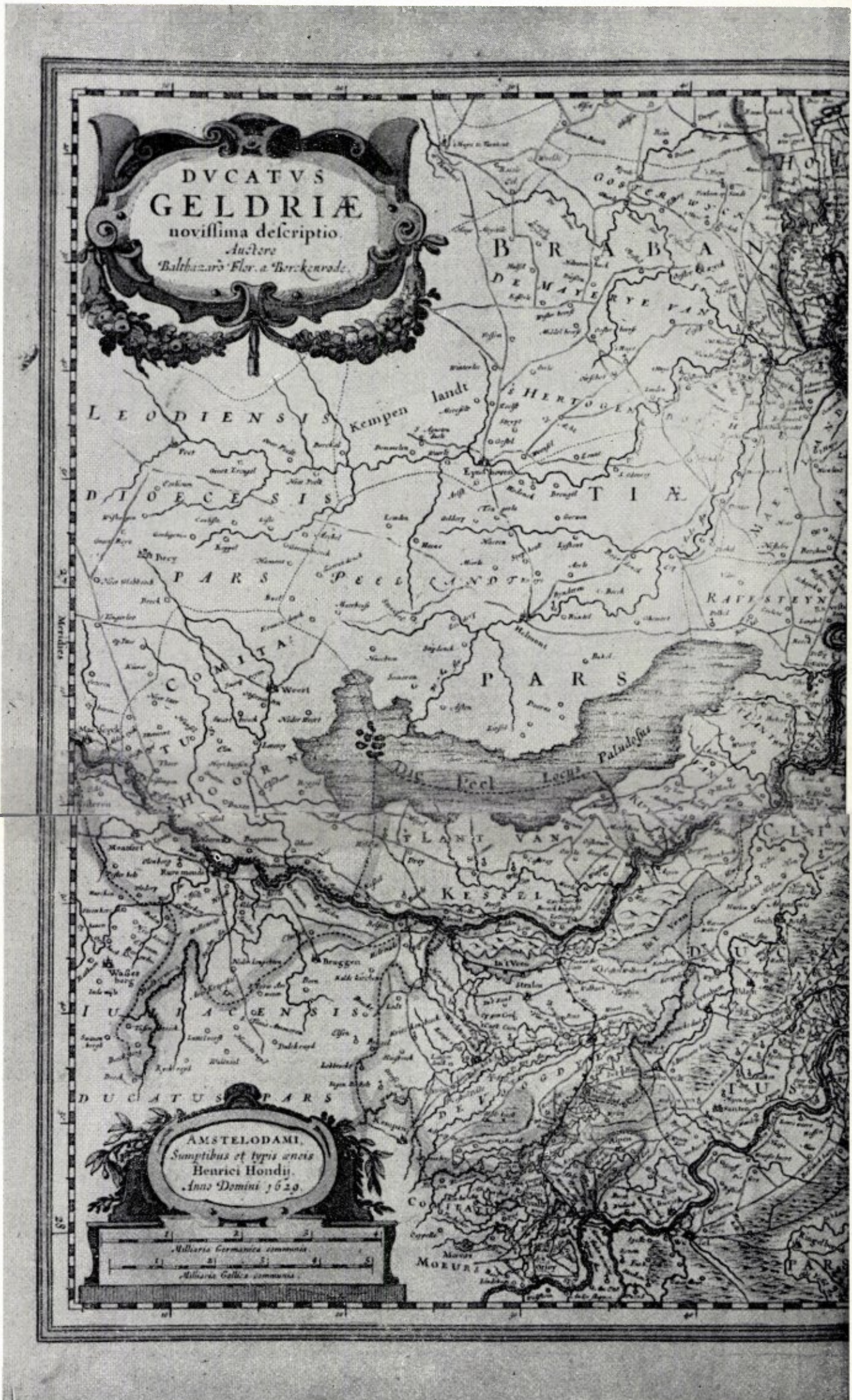
Uiteindelijk kon dan met het eigenlijke turfsteken begonnen worden. Dat gebeurde klimsgewijze. Iedere zichzelf respektierende turfsteker legde zich erop toe om turven van gelijke afmetingen te steken. Het was niet om aan te zien, wanneer men dan eens een dikke en dan weer een dunne, korte of lange turf gestoken had. Iemand met jarenlange ervaring kon dat zo op het oog wel, doch men gebruikte toch altijd een touw om de lengte van de turf aan te geven. Langs dat touw werd de achterkant van de te steken turf met een stikker of linieijzer afgestoken en wel tot een diepte van 2 turven. vervolgens werd deze strook met die stikker of met dat linieijzer in blokjes ter breedte van één turf en ter diepte van twee turven verdeeld. Hierna ging de turfgraver in de laagte staan, waarin de bonklaag gestort was en werden de turven er met een oplegger of spade uitgestoken en meteen in de goede stand op de kruitwagen, speciaal hiervoor gemaakt — hier klotwagen genaamd — gedeponeerd.

Zodra de klotwagen vol was, moest de voerman de vers gestoken natte turf een eindweegs verderop wegrijden en op het daarvoor klaargemaakte terrein omkiepen. Ook hiervan moest men slag hebben want de turven moesten goed terecht komen en mochten uiteraard niet breken, of beschadigd worden. De turfsteker kon alzo telkens twee lagen — elke laag was een klim — turf steken. De dikte van de veenlaag varieerde van 4 tot 12 of soms nog wel meer klimmen.

De verveners noemden een veenpakket van 1½m breed en 5 à 10 m lang een pendoer. Een strook veen ter lengte van een turf en ter diepte van 4 turven was een „bank”.

De afmetingen van de Astense turf was 26 cm lang, 12 cm breed en 12 cm dik. De turf, die in de Deurnese Peel gestoken werd, was iets groter.

Iedereen heeft wel eens gehoord dat de peelwerkers een zwaar beroep hadden. Dit valt te

De hier gereproduceerde kaart is gegraveerd door Henricus Hondius, zoon van Jodocus Hondius, wiens kaarten wereldberoemd waren.

De kaart, uit het jaar 1629, toont ons duidelijk de enorme afmetingen, welke destijds „Die Peel” had, een „Locus paludosus”, een oord vol moerassen.

De kaart is ontstaan in een zeer bewogen tijd, tegen het einde van de tachtig-jarige oorlog, in het jaar dat Frederik Hendrik zijn beroemd geworden aanval op 's-Hertogenbosch ten uitvoer bracht.

Den Bosch, de stad tussen Dommel en Aa, lag in een gordel van moerassen. Via de Astense Aa stroomde uit de peel veel water naar die omgeving, waarvan de inundatie die plaats tot een onneembare vesting maakte. Maar Frederik wist raad. Alvorens tot de aanval over te gaan, liet hij deze watertoevoer afdammen. Met watermolens door Leeghwater geconstrueerd, werd het ondergelopen gebied rond de belegerde stad leeggepompt. Op 14 september 1629 moest de vesting capituleren.

begrijpen wanneer men bedenkt, dat het veen droop van het water. Elke turf moest de turfgraver naar boven op de klotwagen werpen. Tijd om te rusten werd hem niet gegund en schaduw om de turfsteker tegen de felle zonnestralen te beschermen trof men in de Peel niet aan. Wanneer er al een boompje stond werd het gekapt om het veen te kunnen afgraven. De peelwerker stond erom bekend, dat hij van zware kost hield. Als schooljongen moesten mijn jongste broer en ik des middags een heel pak pannenkoeken met spek naar de Peel brengen. Mijn broer stond al lang op de uitkijk tegen de tijd dat hij ons verwachtte.

Na ruim een maand was de turf zover gedroogd dat hij op kleine hopen „halve manen” genaamd gezet kon worden. Na enige tijd werden de turven op weer iets grotere hopen, stroeken genaamd, gezet. Tegen de zomer was de turf geheel droog en werd hij op de kar en in latere jaren op een platte wagen met luchtbanden naar huis vervoerd. Mijn jongste broer en ik moesten de turf thuis in de turfschop opstapelen. Bepaald prettig werk was dat niet voor schoolkinderen. Bij het opgooien stoffte de turf graag en regelmatig kregen we kleine stukjes turf in de ogen.

Na gedane arbeid was het toen ook al zoet rusten. Bovendien kregen we een kleine beloning van mijn moeder als we de zaak netjes opgeknapt hadden. Mijn ouders waren er na alles van verzekerd dat de winter met een rustig geweten afgewacht kon worden en dat we tot aan de volgende zomer warme maaltijden op tafel kregen.

Asten, mei 1969.

ZO WAS HET IN OSPEL

door reservaatbewaker M. H. van Deursen

Het steken of graven van turf gebeurde op het Limburgse deel gewoonlijk met twee mensen. Eén man stond in de kuil of veenput, de tweede moest de turf prikken en hem op de moestwagen leggen om hem dan op een van te voren gelijk gemaakt veldje neer te slaan (het kiepen in slag). Met een bonkschop werd de bolsterlaag afgestoken en aan de kant of in de oude kuil gegooid. Dan werd de turf met de grote spade aangesneden op een bepaalde

Een jong echtpaar aan het turfsteken.

Foto: J. van Schendel.

lengte, en dan werd met de kleine spade de turf eruit gestoken, meestal met tweeën tegelijk.

De peel- of turfpercelen waren in twee soorten aanwezig: Velden, mooie percelen waar nog nooit eerder gestoken was, meestal in het bezit van rijke boeren, en Delen of Heuvelen, waar in vroegere natte perioden de bole- en soms ook de zwarte turf afgegraven was. De laatste soort was gemeentebezit, en werd voor 20 jaar verpacht. Meestal staken hier de minder bedeeden hun turf. Zelfs in de peel was het onderscheid tussen rijk en arm goed te zien!

Er waren drie soorten turf: de bovenste laag, bole turf, jong veenmosveen, gebruikt voor het aanmaken van fornuis of kachel; werd ook wel weggegraven om putten te krijgen met eigen drinkwater. De tweede laag, zwarte turf, oud veenmosveen, was de beste turf. Hij bevatte dezelfde plantenresten, veenmos en wollegras. De derde laag was voornamelijk opgebouwd uit resten van riet, lisdodde, mossen, berkehout. Deze riet turf heette ook vleseturf of pieperd; bleef mooi vierkant van vorm, en werd daarom veel voor de handel gebruikt.

Een goede turfsteker met helper kon wel drie tot vijf duizend turven los krijgen. Het drogen of verwerken geschiedde op verschillende manieren. Als alles goed ging kon men de turf in enkele weken droog hebben. De turven moesten drie of vier keer worden omgezet: vanuit slag werd de turf opgewerkt tot

stoecken of tielen, dan werden ringen of kleine schranken gemaakt, en de laatste keer werd de turf verwerkt tot schranken van soms wel 2 m hoogte. Ook werd de turf wel op mijten gezet, vooral in het Astense gedeelte.

Het naar huis halen van de droge turf vormde soms een groot probleem: het gebeurde meestal met kar en paard, maar armere boeren spannen de koe voor de kar. In lange regenperiodes werden de banen zo slecht, dat de karwielen sporen maakten van meer dan een halve meter diepte. De karresporen of vaarlizzen stonden in Limburg verder uit elkaar dan in Brabant.

Een van de grootste vijanden van de peelwerkers was brand, die vaak door onvoorzichtigheid van schepers ontstond. Deze hadden jonge heide nodig voor hun schapen, en voor deze verjonging was afbranden de beste methode. Liep zo'n aangestoken brand uit de hand dan ging veel turf verloren; soms smeulde de peel maanden lang, bijv. in de zomer van 1948. Het vuur diep onder de grond doofde pas wan-

neer in de herfst het grondwater steeg. De echte peelwerkers waren dan ook erg voorzichtig met roken en vuur: het laatste uur van de werkdag werd geen nieuwe pijp meer aangestoken.

Wollegras

Foto: P. J. van Nieuwenhoven.

NATUURBEHOUD EN RECREATIE IN „DE GROOTE PEEL”

met enige bijzonderheden over de
geschiedenis en verwerving

door

J. Th. ter HORST
(Staatsbosbeheer)

De boerderij in „De Groote Peel”, ingericht als bezoekerscentrum, gelegen aan de Moostdijk nr. 8 te Ospel. Het op de foto rechtergedeelte (stal) is het museum, geheel links op de foto de boerenkamer. Op de voorgrond de put, gebouwd van turven.

Foto: J. Th. ter Horst.

Het probleem om een synthese te vinden tussen het behoud van de natuur in een bepaald gebied en de recreatie is nog steeds bijzonder aktueel. Dit geldt vooral voor terreinen die omwille van hun natuurwetenschappelijke waarden geen of weinig belangstelling kunnen verdienen omdat daardoor de botanische en/of faunistische betekenis van deze gebieden geheel of ten dele verloren zou gaan. De stelling die bij vele personen die de natuur willen beschermen nog altijd opgeld doet, dat een natuurgebied geheel vrij moet blijven van recreatie, lijkt ons niet geheel juist. In de praktijk is namelijk gebleken, dat door het toestaan van een *aangepaste* „stille” recreatie in het minst kwetsbare gedeelte van zo'n terrein de bescherming — en daarmee het behoud — van het gehele gebied bevorderd wordt.

In enkele staatsnatuurreservaten in de provincie Limburg zien wij een aantal voorbeelden van een dergelijke aangepaste stille recreatie en een dezer reservaten is het 875 hectaren grote peelgebied op de Brabants-Limburgse grens, genaamd „DE GROOTE PEEL”, ontstaan uit een samenvoeging van de Astense Peel (gelegen op Brabants grondgebied) en de Ospeler Peel (gelegen op Limburgs gebied).

Hier werd na ampele overwegingen en na enkele jaren terreinstudie en inventarisatie van flora en fauna — in het bijzonder van de broedgebieden van water- en moerasvogels — op een klein gedeelte in de omgeving van de Moostdijk te Ospel, een gebied gereserveerd en in gebruik genomen voor de e d u c a t i e v e recreatie, dus een ontspanning voor het publiek met een opvoedend karakter. De bedoeling daarvan is om het grote publiek op een door biologen daarvoor aangewezen en gewenste plek te doen concentreren en zodoende de rest van het natuurreservaat betrekkelijk rustig te

houden. Wij menen dat het Staatsbosbeheer, belast met het beheer van dit aan het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk toebehorende fraaie natuurgebied, hierin wonderwel geslaagd is.

Alvorens echter wat nader in bijzonderheden over het educatieve karakter van de vele voorzieningen te treden, willen wij eerst nog iets over de geschiedenis en verwerving van dit peelreservaat vertellen.

Geschiedenis en verwerving

Toen de 30.000 hectaren woeste gronden met hoogveen, heidevelden en heidevennen gelegen op de grens van de provincies Noord-Brabant en Limburg gedurende de laatste halve eeuw tot slechts enkele duizenden hectaren waren ingekrompen, heeft de natuurbescherming in de dertiger jaren de laatste kans aangegrepen om althans een gedeelte van het oorspronke-

Bord bij de ingang van het staatsnatuurreservaat „De Groote Peel”, Moostdijk 8 te Ospel. Foto: J. Th. ter Horst.

lijke gebied voor de toekomst te behouden. In 1937 heeft de „Commissie van advies inzake de natuurmonumenten van het Staatsbosbeheer” — kortheidshalve naar haar voorzitter Prof. Dr. Th. Weevers, de „Commissie Weevers” genoemd — een brief geschreven aan de toenmalige directeur van de Cultuurtechnische Dienst Ir. Mesu, met het verzoek te bevorderen dat een peelreservaat langs de Brabants-Limburgse grens zou worden ingericht. Een daarbij gevoegd rapport moest de betekenis van de verschillende aldaar aanwezige peelcomplexen ondersteunen. Van deze peelgedeelten bleken de delen Astense- en Ospeler Peel om redenen van biosociologische, palynologische, geomorfologische en historische aard de hoogste natuurwetenschappelijke en landschappelijke waarden te bezitten.

Indien het mogelijk zou worden om ongeveer 1000 hectaren van deze complexen zodanig van de rest van het omgevende gebied te scheiden dat het basische ontginningswater afkomstig uit de omtrek zich niet met het zure water van de peel zou kunnen vermengen, zouden deze duizend hectaren in hun originele staat behouden kunnen blijven.

Dit initiatief bleek niet vergeefs genomen.

Het zou echter nog tot einde 1942 duren voordat de begrenzing van dit toekomstige peelreservaat bij de voorbereiding van de ontworpen ruilverkavelingen in onderling overleg met de „Commissie Weevers”, de Cultuurtechnische Dienst en het Staatsbosbeheer, kon worden vastgesteld.

Pas nadat de idee voor het inrichten van een peelreservaat vaste vorm had verkregen konden in 1951 — dus 14 jaren later — met behulp van fondsen ter beschikking gesteld door het toenmalige Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, de eerste grondaankopen door het Staatsbosbeheer worden gerealiseerd.

Dat het geen sinecure was om te bewerkstelligen, dat momenteel 875 ha zijn aangekocht, moge blijken uit het feit, dat hiervoor in de loop der jaren niet minder dan ruim 500 notariële akten moesten worden gepasseerd met een totaal aankoopbedrag van ruim één miljoen gulden. Vooral op Limburgs grondgebied was de eigendomstoestand zeer verdeeld in talrijke kleine tot zeer kleine percelen, toebehorend aan de autochtone bevolking, die

Pas uit het ei gekomen jonge wulpen.

Foto: J. H. H. de Haan.

haar eigen behoefte aan huisbrand dekte door het klotsteken (steken van turf).

Met verkrijgen van gronden kwam het probleem van het beheren van dit nieuwe reservaat. Met medewerking van het R.I.V.O.N. werden plantensociologische kaarten samengesteld op grond waarvan een ontsluitingsplan kon worden opgesteld. Hierbij speelden vooral twee eisen een voorname rol, namelijk: het moeten aanleggen van brandbanen ter bestrijding van de steeds dreigende veenbranden en het kunnen beheersen van de waterstaatkundige toestand, te weten het beletten van het binnendringen van ongewenst landbouwwater en het creëren van een afwatering naar buiten. Dit laatste was nodig om de nog steeds bestaande rechten op particulier turfsteken te kunnen doen gelden. Het turfsteken moet geschieden bij een niet té hoge grondwaterstand.

Deze maatregelen en die om de rust in het natuurgebied te waarborgen, om het geheel een fraai aanzien te geven, om de heidevelden vrij te kunnen houden van natuurlijke houtopslag (voornamelijk berk), om de hoeveelheid veenwater te verhogen door het plaatselijk kunstmatig opstuwen van water, en vele andere beheersmaatregelen noopten het Staatsbosbeheer weer tot het aanstellen en opleiden van reservaatarbeiders en -bewakers. Inmiddels had dit natuurgebied langzaam aan meer en meer bekendheid bij het publiek gekregen vooral bij de ornithologen en de trek er heen begon.

Vooral in het voorjaar tijdens de broedtijd van de vogels.

Tot 1966 was het jaarlijks aantal bezoekers ongeveer 4000 tot 5000. Het werd toen al nodig geacht dit bezoek op te vangen door middel van rondleidingen door vakbekwame natuurgidsen, voornamelijk gerecruteerd uit reservaatbewakers en ander eigen personeel.

Omdat de stroom bezoekers steeds groter werd was het moment aangebroken om de recreatie in „De Grootte Peel” een wending te geven om ze te doen dienen voor de bescherming van het overgrote gedeelte van dit peergebied, namelijk door haar een *educatief* karakter te geven.

Natuurbehoud en recreatie

De gedachte werd geboren om ten dienste van deze opvoedkundige recreatie een bezoekerscentrum op te richten, dat niet alleen een opvoedende taak maar ook een ten aanzien van dit hoogveenreservaat voorlichtende taak zou krijgen. Tevens zou het kunnen dienen tot schuilgelegenheid bij slecht weer, punt van samenkomst voor rondleidingen, vergader- en demonstratiegelegenheid bij het bezoek van zeer gespecialiseerde groepen bezoekers.

Op 4 juni 1966 werd het bezoekerscentrum „Mijl op Zeven” door de toenmalige minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk Mr. Maarten Vrolijk in het bijzijn van de Commissarissen van de Koningin van de provincies Noord-Brabant en Limburg en vele andere autoriteiten feestelijk geopend. Begin 1964 was het gebouw — een natuurgetrouwe copie van een peelboerderij — echter reeds gereed gekomen. De aanvullende recreatieve voorzieningen vorderden nog een tweetal jaren terwijl de vertraging in het openstellen tevens een gevolg was van gebrek aan voldoende financiën.

De aanvullende voorzieningen bestonden in hoofdzaak uit het aanleggen van twee niet al te lange wandelcircuits. De gesteldheid van de bodem en de omstandigheid dat de peelbanen parallel aan elkaar het moeras indrongen, noodzaakten de beheerders verbindingen tussen deze peelbanen tot stand te brengen door middel van knuppelwegen en -bruggen.

Zij kwamen tot stand met behulp van 460

palen in lengte variërend van 1 tot 2,85 meter, waarop de wegen kwamen te rusten met 230 dwarsliggers en bijna 7000 dwarsbovenliggers. Zo kwamen vier knuppelwegen ter lengte van respectievelijk 22, 51, 132 en 251 meter = totaal 456 meter tot stand. De breedte varieert van 1,40 tot 1,60 meter.

De hierdoor verkregen z.g. „lange wandelroute” bedraagt momenteel 3070 meter, inclusief de 456 meter knuppelwegen en -bruggen.

De „korte wandelroute” waarin geen knuppelwegen zijn opgenomen is 2620 meter lang. De knuppelbruggen dwars door het moeras maken het mogelijk dat het publiek in de broedtijd van de vogels van zeer dichtbij getuige kan zijn van een der mooiste wonderen in de natuur en wel het uitkomen van jonge vogels uit de eieren, hier van de kokmeeuwen die er met duizenden exemplaren broeden. Ze hebben hun nesten vlak onder en naast de knuppelbruggen gemaakt op de pollens van het pijpestrootjesgras. Als ze eenmaal broedvast zijn verlaten zij hun nesten niet meer, ook niet als er veel volk over de knuppelbruggen loopt.

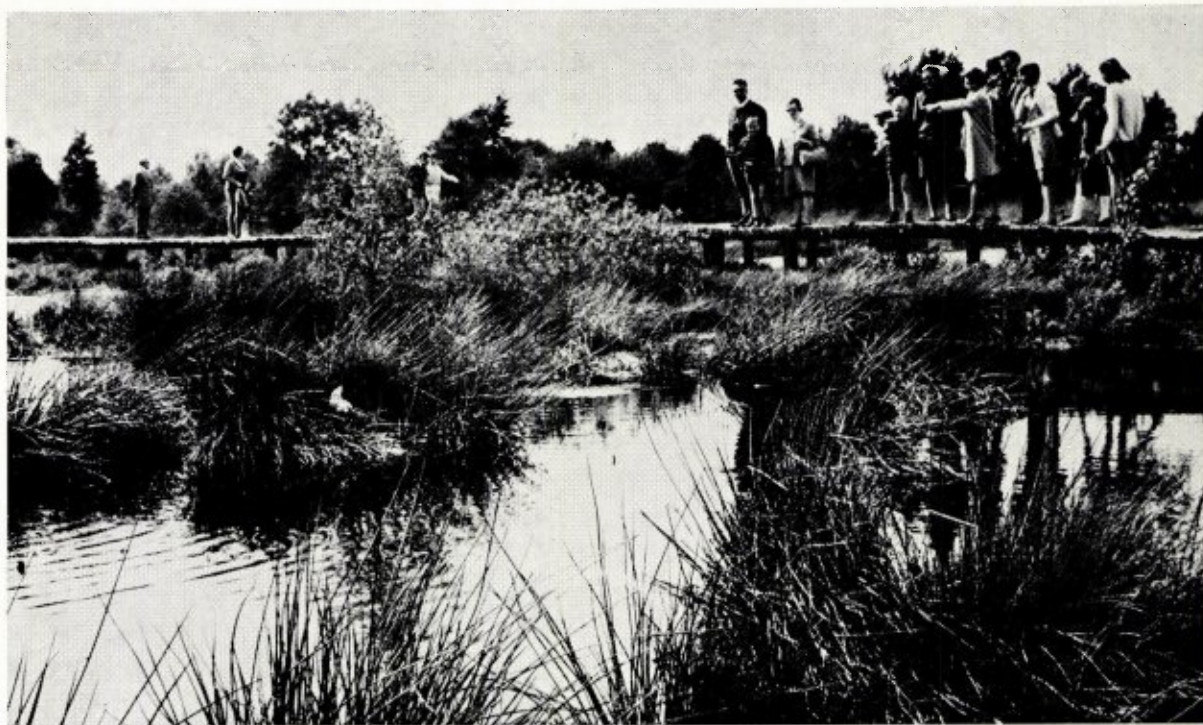
Na de officiële ingebruikstelling, die gepaard ging met een presentatie via pers, radio en televisie, volgde een „explosie” van publieke belangstelling, die tot heden heeft aangehouden. Vanaf het moment van ingebruikstelling tot heden bezoeken jaarlijks 40.000 mensen het reservaat.

Deze enorme jaarlijkse invasie moest weer leiden tot maatregelen om te voorkomen dat te veel publiek „uitloopt” in het overige deel van de peel en wel in de broedterreinen van de vogels. Niet minder dan 212 soorten vogels komen voor waarvan er 72 soorten broeden, waaronder b.v. alle drie soorten kiekendieven, korhoen, roerdomp, witgesterde blauwborst om er maar een paar te noemen.

Deze maatregelen hielden in dat voor het publiek attractieve zaken moesten worden geïnteresserd om ze te binden aan het gedeelte waarin het geconcentreerd moest blijven.

De wandelroutes werden gemarkeerd met palen met gekleurde koppen, die de wandelaars moeten geleiden van het begin- naar het eindpunt, het genoemde bezoekerscentrum; een folder over het gebied wordt gratis in dit bezoekerscentrum uitgereikt;

schuil- en waarnemingshutjes werden op en-

De broedende kokmeeuwen worden vanaf de knuppelwegen door het publiek met belangstelling gadeslagen.
Foto: J. Th. ter Horst.

kele plaatsen langs de „Lange wandeling” geplaatst alsmede een uitzichtsplateau; bij de ingang van het terrein werd een consumptiekiosk gebouwd terwijl het parkeerterrein vergroot werd en een nieuwe uitgang werd geschapen, waardoor het inkomend en uitgaand verkeer vlot kan verlopen.

Groepen van tenminste 25 personen, die een halve dag in het gebied willen vertoeven, kunnen de beschikking krijgen over een deskundige begeleider.

De praktijk van de laatste twee jaren heeft reeds geleerd dat door het concentreren van het massapubliek op een klein gedeelte van deze peel de natuur in het overige, overgrote deel in hoge mate beschermd wordt. Op deze wijze is een gelukkige synthese verkregen tussen recreatie en natuurbehoud. Tenslotte zij nog gewezen op een zeer voornaam winstpunt van deze synthese, en wel de „goodwill” die bij het publiek gekweekt wordt.

Dit kan wel eens van groot belang zijn wan-

neer een natuurgebied wordt bedreigd door een akuit groot gevaar, zoals dit thans het geval is met „De Grootte Peel”, waarvan men de helft wil gaan benutten als waterreservoir voor de industrie in oostelijk Noord-Brabant. Dit zou het einde betekenen van een der meest waardevolle natuurreservaten in West-Europa.

De vele tienduizenden bezoekers die in de loop der jaren, dank zij de getroffen recreatieve voorzieningen in een klein deel van het reservaat, met het gebied hebben kunnen kennismaken, zullen straks zonder twijfel als beschermers van dit fraaie en unieke stuk natuur in Nederland optreden, althans hun stemmen laten klinken tegen een dergelijke aantasting.

De overheid is altijd uiterst gevoelig geweest voor zulke stemmen, waaruit blijkt dat recreatie in vele gevallen behoud van de natuur kan betekenen.

Maastricht, 1 juni 1969.

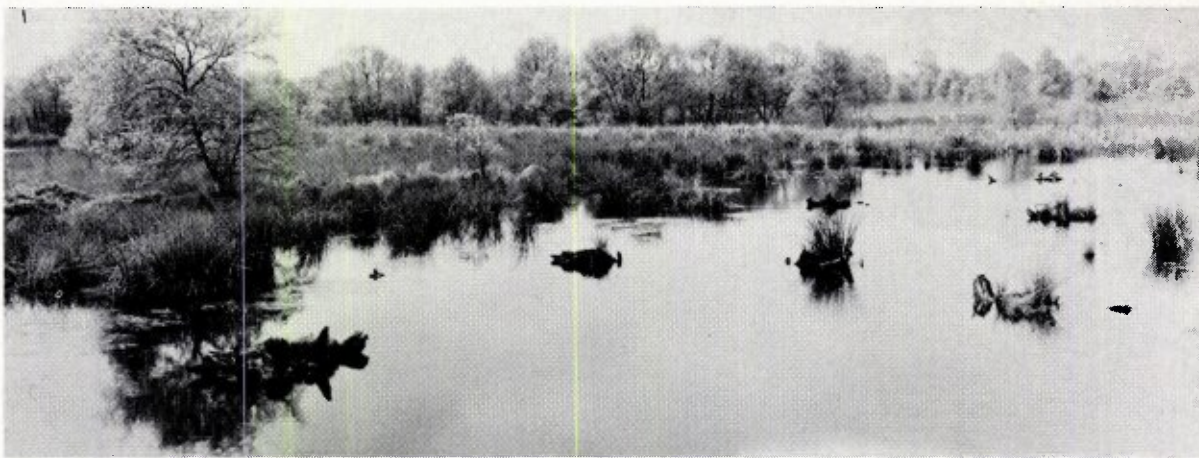

Foto: P. J. van Nieuwenhoven.

NATUURKALENDER VOOR DE GROOTE PEEL

door de reservaatbewakers van het Staatsbosbeheer
J. van Bree en M. H. van Deursen

Lente

In de winter liggen de anders zo druk bevolkte plassen in het uitgestrekte natuurreservaat „de Groote Peel” er ogenschijnlijk stil en verlaten bij. Maar in de tweede helft van maart beginnen de kokmeeuwen het peelgebied in bezit te nemen. Al deze vogels zijn in bruidskleed: hun koppen zijn chocolade-bruin, op een smal wit ringetje rondom het oog na. Zij bouwen hun nesten dicht bij elkaar, bijv. op de net boven het water uitstekende pollen van het pijpestrootjesgras. In de kleine nestholte, die in hoofdzaak met dorgras bekleed is, worden twee à drie eieren gelegd. De kleur daarvan is erg variabel: blauw, groen of bruin, met een eveneens verschillende tekening van donkere vlekken. Beide vogels broeden. Na 22 à 23 dagen komen de jongen uit, maar dan is het intussen mei geworden.

Aan het begin van de eigenlijke voorjaars-trek, reeds in februari, zijn er ineens futen op 't Elfde. Zij zwemmen statig rond en laten bij mooi weer al iets van de balts zien: zij liggen tegenover elkaar met halzen gebogen als vraagtekens. De kastanjebruine krans van veren rondom de nek wordt wijd uitgezet en er wordt driftig met de koppen geschud. Heel wat moei-

lijker krijgt men de dodaarsjes te zien. Niet voor niets wordt wel beweerd, dat deze vogels $\frac{2}{3}$ deel van hun leven onder water doorbrengen. Als zij ergens onderduiken komen zij soms wel zo'n 100 m verder pas weer boven.

Begin maart verschijnen de witte kwikstaarten, parmantig stappend over de knuppelbruggen. Spoedig daarna blijken ook de roodborsttapuiten hun uitkijkposten te hebben bezet op lage paaltjes en in de toppen van de struiken.

En dan klinkt in de tweede helft van maart vanuit de wilgenbosjes de mooie zang van de blauwborstjes. Tijdens het zingen wordt de witte vlek in het blauw duidelijk groter.

Vooraf tegen de avond horen wij uit een rietveld in de verte het geheimzinnig woempgeroep van de roerdomp. Dit klinkt alsof ergens op grote afstand een koe loeit. De vogel laat zich niet zien: hij is een nachtdier en weet zich heel goed te verbergen; bij het minste onraad neemt hij de paalstand aan, zodat hij tussen de opgaande rietstengels niet opvalt. Ook klinkt bij zonsondergang de schelle roep van de steenuil aan de rand van de peel. Zoek met uw kijker zijn uitkijkposten af, vrijstaande palen, hekken, later in het jaar ook hooimijten. Van hieruit speurt hij naar prooi, vooral muizen, maar ook vogels, kikkers, insecten en

wormen. Met wat geluk ziet u het dier ook rondvliegen. Let dan op zijn dikke kop en zijn brede vleugels.

Einde maart houden zich nog overwinterende kol- en rietganzen in en om het reservaat op. In die tijd vertonen de wulpen toch al hun karakteristieke glij- en zweefvluchten boven hun toekomstige nestplaatsen, waarbij zij hun klagende geluid laten horen. De vogel heet hier „kuldert”, ook wel „kluut”, en wordt beschouwd als de vogel van de peel.

Ook de grutto's zijn present: een gedeelte is broedvogel van weilanden aan de rand van het moerasgebied, een ander deel is op doortrek. Zij staan graag uit te kijken op hoge palen of vliegen snel rond, waarbij zij hun geluid, grutto-grutto laten horen, waar zij uiteindelijk hun naam aan te danken hebben.

In dezelfde weilanden zien wij wel eens groepjes kemmaantjes tussen de rondzwervende massa's Kieviten en spreeuwen staan. De mannen zijn vaak reeds in zomerkleed, met verschillend gekleurde halskragen, zwart, bruin, grijs, wit. Net als de meeste Kieviten reizen zij uiteindelijk door, waarna onze broedvogels een nestgelegenheid zoeken op aan het reservaat grenzende bouw- en weilanden.

Een enkele keer zien wij een groepje doortrekkende kraanvogels; soms blijven ze een nachtje over, maar dat is in de lente een grote zeldzaamheid. Bij mooi voorjaarsweer beginnen de korhoenders 's morgens al vroeg met hun balts spelen, die gepaard gaan met allerlei sissende, blazende en klokkende geluiden. De baltsplaatsen zijn elk jaar dezelfde: plekken waar de heide kort gebleven is. Van de donkere hanen met hun liervormige staart zijn in de ochtendschemering alleen de witte verenpartijen te onderscheiden, in de vleugels en onder de staart. Later, als de zon opkomt, ontdekken wij de staalblauwe glans op de zwarte veren en de rode huid boven de ogen; ook kunnen wij dan ademwolken zien opstijgen uit de kelen van de balderende hanen.

Eksters en zwarte kraaien vliegen met nestmateriaal rond: zij bouwen in de nog kale hoog opgeschoten berken. Overal in de meer beboste delen laten zich nu ook spoedig de fitissen horen, de meest algemene zomervogeltjes van de peel. Hun nesten zijn moeilijk te vinden. Die liggen op de grond tussen gras of dor blad,

Grutto.

Foto: J. van der Kam.

of onder lage struiken. Zij zijn voorzien van een gewelfd dak met een zijwaartse opening, als een ouderwetse boeren bakkersoven. In de drogere delen arriveren later in de lente de grasmussen; de kneutjes beginnen dan met hun nestbouw. Probeert u eens zo'n zingend kneutje in de kijker te krijgen. U zult verbaasd zijn over de helderheid van het rood van zijn kopje en borst. Het dier heet niet voor niets het robijntje. De boompieper was al eerder verschenen, en verradert zich door zijn baltsvlucht: het dier vliegt steil omhoog en laat zich dan op uitgespreide vleugels naar beneden glijden, luid zingend, tia-tia-tia. De glijvlucht eindigt

gewoonlijk in de top van een lage boom of struik. In het laatst van april is er een massale doortrek van boerenzwaluwen, vooral boven 't Elfde. Daar kunnen de bomen wel eens zwart zien van deze vogels, als zij zich verzamelen voor de najaarstrek.

De plantengroei komt in het voorjaar maar langzaam op gang. Het eerst zien wij een reactie in het wollegras. Voordat men er op verdacht is is deze plant al uitgebloeid en verschijnen de witte zijige haren, die aan de vruchtjes vastzitten, zodat deze door de wind kunnen worden verspreid. Vervolgens worden de berken groen: uit de okselknoppen ontluiken de stijf rechtop staande vrouwelijke katjes, aan de top van de takken bengelen de slappe meeldraadkatjes, die hun stuifmeel aan de wind afgeven, die voor de bestuiving zorgt. Tegelijk met de bladeren groeien de vruchten uit, die na de zomer zo'n belangrijke rol zullen gaan spelen in de voeding van zangvogels.

Ook de wilgen bloeien vrij vroeg. Het meest vallen de mannelijke bomen op, doordat hun meeldraadkatjes helder geel van kleur zijn. De vrouwelijke bomen dragen slechts groen gekleurde katjes. Toch worden beide bomen druk bezocht door allerlei insecten, waaronder ook veel honingbijen. Kennelijk komen zij af op de ook voor ons duidelijk waarmeembare bloemengeur. Bij het bemachtigen van de honing zorgen zij voor bestuiving van de wilgen.

Begin mei ontluiken langs de peelbanen de bladveren van de varens. Vooral de adelaarsvaren heeft dikke bladstelen, die opgerold als een bisschopsstaf uit de grond te voorschijn komen op plaatsen, waar de jonge veenmos-turf nog niet is afgegraven. Heeft u wel eens opgemerkt hoe mooi de grove dennen zijn, wanneer de jonge loten uitlopen, die als kaarsjes aan de donkere takken zitten? Sommige van die pas uitgelopen loten dragen aan hun top de vrouwelijke bloempjes, gerangschikt in kegeltjes, miniatuur denneappeltjes. Aan de basis van de jonge loten zitten de mannelijke bloemen met vele bij elkaar. Zij hebben een helder gele kleur en produceren enorme hoeveelheden stuifmeel. De oppervlakte van het water van sommige plassen kan in deze tijd van de bloei van de dennen met zo'n dikke laag stuifmeel bedekt zijn, dat het lijkt alsof de bosbouwer met bloem van zwavel gestoven

heeft ter bestrijding van een of andere schimmelziekte!

Een enkele maal treft u op een peelbaan 's avonds een egel aan, die snuffelend aan komt schuifelen, of zich oprolt omdat hij u niet durft te vertrouwen. Ook lagere dieren komen te voorschijn na het definitieve einde van de winter: in de sloten rondom het reservaat drijft al spoedig het eerste kikkerdril, eierklompen van de bruine kikker. Na het afzetten van de eieren verdwijnen deze kikkers op het land. U kunt bruine kikkers in de zomer ver uit de buurt van water aantreffen; in het voorjaar blijken zij echter naar hun paaiplaatsen te zijn teruggekeerd nadat zij in de modder van de sloot de winter hebben doorgebracht. Padden vertonen hetzelfde gedrag.

Op open plekjes in de heide liggen zandhagedissen in de bleke lentezon. 's Zomers zien

Ontluikende adelaarsvaren.

Foto: P. J. van Nieuwenhoven.

wij dit soort dieren ook vaak op de peelbanen tussen het groen wegschieten. Meestal hebben wij dan met de kleine, of levendbarende hagedissen te maken. Het is de klapekster die er graag jacht op maakt. Gelukkig hebben de hagedissen in het afwerpen van hun staart een laatste redmiddel tegen hun vijanden.

In mei is alles, wat doods en dor was groen en fris geworden. In de verte komt de bezembrem in bloei op de berm van de zandwegen, aan de rand van het niet afgegraven veengebied. Pluk deze bloemen niet: zij sieren het landschap en verspreiden in huis een onaangename geur!

De kokmeeuwen, die met ongeveer 4000 paren verspreid over het hele reservaat broeden, hebben nu jongen. Deze zijn donkerbruin van kleur en daardoor moeilijk te zien. Zij kunnen direct na het uitkomen goed zwemmen, maar moeten in tegenstelling met jonge eendjes, door de ouden worden gevoerd. Deze zoeken vooral op omringende cultuurgronden hun voedsel, dat in hoofdzaak bestaat uit insecten.

Een jagende bruine kiekendief wordt al op grote afstand van een kolonie door enkele tientallen meeuwen aangevallen. Hij weet de meeste aanvallen behendig te ontwijken en strijkt neer aan de rand van een kleine kolonie, waar hij zich onder luid protest aan meeuwen-eieren te goed doet. Een meeuwekuikentje neemt hij als prooi mee voor zijn jongen. Wanneer een grauwe kiekendief langs dezelfde kolonie komt gevlogen, wordt hij helemaal niet lastig gevallen. Kennelijk zien de meeuwen in

Zandhagedis met beschadigde staart.

Foto: P. J. van Nieuwenhoven.

deze veel zeldzamer voorkomende roofvogel geen gevaar.

Het loont de moeite om u op enkele honderden meters van zo'n roofvogelhorst op een van de peelbanen verdekt op te stellen. Het wijfje blijft meestal dicht in de buurt van het nest, zeker als er jongen zijn. Door luid gekieker van het mannetje wordt het gewaarschuwd dat er prooi in aantocht is. Het mannetje laat deze op een tiental meters boven de grond los, na soms enkele baltsvluchten te hebben gemaakt. De prooi wordt door het wijfje met haar poten opgevangen. Zij brengt deze langs een omweg naar het nest, en verdeelt haar onder haar jongen.

Z o m e r

Intussen is het juni geworden. Dan is het planten- en dierenleven op zijn rijkst. In de uitgegraven turfputten zijn nu mooie drijfzillen ontwikkeld van levend veenmos, waartussen echte hoogveenplanten groeien: wollegras, veenpluis, veenbes, lavendelheide. Op een enkele plaats groeit ook de witte snavelbies. Het is onbegrijpelijk, dat deze planten in het arme veenwater voldoende voedsel vinden om te kunnen groeien. Wel kunnen wij begrijpen dat hier vleesetende planten voorkomen, zoals zonedauw. Zij krijgen o.m. de nodige voedingsstoffen door vertering van gevangen insecten.

Kokmeeuw in zomerkleed.

Foto: J. van der Kam.

Drijftillen van levend veenmos.

Foto: P. J. van Nieuwenhoven.

De ronde zonedauw veroorzaakt paarsrode plekken in het groene veenmos; het blaasjeskruid bloeit met gele bloemen op lange stengels boven het water van oude veenputten. Op afgebrande plekken is overal het smalbladig wilgenroosje opgekomen, soms in grote velden. De mooi paars-rode bloemen worden door veel insecten bezocht, evenals de dopheide die nu vooral op lage heidevelden in bloei is gekomen. Opvallend zijn de vlinders: zandooogjes, blauwtjes, witjes, kleine vossen, dagpauwogen.

Let u eens op de rode bosmieren, waarvan overal nesten aanwezig zijn. Naar alle kanten haasten zich deze ijverige dieren over hun vaste paden. Als u een klein stukje turf of hout als

een barricade op zo'n pad legt werken de diertjes net zo lang tot het obstakel verdwenen is. Veel mieren blijken beladen met buit naar het nest terug te keren, insecten die door hen overmeesterd zijn, brokjes van een kadaver, dat door hen werd aangetroffen. Zo houden deze dieren met elkaar de natuur schoon. Er liggen nog wel eens dode kokmeeuwen langs de banen. Vaak zitten er doodgravers onder, kevers die zorgen voor de begrafenis van het lijk. In de grond zetten zij hun eitjes af op het vlees, zodat zich daar een nieuwe generatie kevers kan ontwikkelen.

Tegen de avonden trekken er miljoenen pluimmuggen over de plassen. Soms dansen zij in zuilen van wel vijf meter hoog boven boomtoppen en struiken. Met een flinke windstoot vallen er veel in het water, waar zij een welkome aanvulling vormen van het rantsoen van de waterdieren, dat hier toch al bestaat uit de larven van deze muggesoort.

De wulp heeft al grote jongen. Deze blijven goed in de dekking, maar bij het minste onraad alarmeren de oude vogels zo fel, dat kiekendieven of kraaien wel uit de buurt blijven. Zelfs mensen hebben een hekel aan zo'n luidruchtig stel wulpen, vooral op verboden gebied. Het alarm van de vogels wekt immers de aandacht van de boswachter! Op de omliggende wei- en hooilanden zitten grutto's, Kieviten en tureluurs met jongen. Wanneer u te dicht in de buurt van die jongen komt blijft het niet bij een alarmkreet, maar vallen de ouden u aan in een woeste duikvlucht. Tot een echt treffen komt het echter niet gauw. Wel kunt u een heel enkele keer bloedend op het hoofd gepikt worden door aanvallende zwarte sterns. Deze zomervogels broedden vroeger veel in de peel, maar nemen de laatste jaren net als overal elders in Nederland sterk in aantal af. Het nest bestaat uit plantenresten, bijeengebracht op drijftillen of slijk. Het is af te raden dergelijke kolonies te bezoeken wanneer er jongen zijn, bijv. om deze te ringen of te fotograferen: De kleine jongen lopen dan uit het nest, en kunnen er op eigen kracht niet meer in terug. Kraaien en meeuwen maken hiervan gebruik door de jongen te roven en bij slecht weer zijn ze na korte tijd dood. Op de nesten worden zij door de oudere vogels afdoende beschermd tegen de koude, alsook tegen hun belagers.

Astense grensscheiding

Foto: P. J. van Nieuwenhoven.

Vooral een bezoek aan de peel op een vroege zomerochtend kan mooi en waardevol zijn. Tussen de lage heide hebben wij kans een korchoen, of een fazant met jongen aan te treffen. Ook is dit de goede tijd om een ree te nemen, samen met haar jong. Let u op de wind: alle hoefdieren hebben uitzonderlijk goede reukorganen, waardoor zij veel eerder gewaarschuwd worden dan wij door onze ogen!

Op het water zwemmen nu de futen met hun jongen rond. De laatste zijn opvallend in de lengterichting gestreept. Als u ze niet direct ziet moet u ze zoeken op de rug van een van de ouden! Daar steekt dan wellicht een kopje van een kuikentje tussen de vleugeldekveren uit. Zwemmen doen de kleintjes als de beste! Ook de duikkunst verstaan zij uitstekend. Hetzelfde geldt voor de jongen van de veel kleinere dodaars. Deze futensoort moet vooral voorzichtig benaderd worden, omdat hij anders onderduikt, waarna u hem niet meer terugziet. Wel kunt u de dodaarsjes gemakkelijk horen. Hun geluid, een soort lang aangehouden triller, klinkt voortdurend uit de begroeiing van vele kanten, omdat de dieren elkaar antwoorden.

In de peel broeden nog enkele visdiefjes. Ook hun aantal is de laatste tijd sterk gedund. Het loont de moeite op hun manier van visjes vangen te letten: zij vliegen op geringe afstand boven het water, de snavel loodrecht naar beneden gericht. Opeens blijft de vogel biddend in de lucht stilstaan om even later met een loodrechte duik in het water te plonsen. Het gevan-

gen visje wordt dwars in de snavel megedragen naar de jongen. Zij vangen in de peel bijna uitsluitend hondsvijjes, waarvan de herkomst niet helemaal bekend is.

Vanuit meer begroeide plaatsen horen wij de roep van de waterral, kwek-kwek, als de schreeuw van een varken dat geprikt wordt. Te zien krijgt u dit schuwe dier weer niet gemakkelijk. Mogelijk vangen wij wel een glimp op van de wielewaal, die in de berkenbosjes zijn hangend nest vlecht. Door het melodieuze geluid van deze vogel na te fluiten kunt u hem naar u toe lokken. Een andere late zomergast is de spotvogel, die zich meer in de randbebosing ophoudt.

Er vliegen grote aantallen libellen rond boven het waterrijke gebied. Vooral tegen de avond worden deze gejaagd door boomvalken die met snelle wendingen de insecten in volle vlucht weten te grijpen met hun poten. De vleugels van de libel worden vervolgens met de snavel uitgerukt, zodat deze in de lucht naar beneden dwarrelen. Het lichaam van de libel wordt daarna, eveneens al vliegend, opgegeten.

In voedselrijkere plassen spartelen grote hoeveelheden kikkers rond, groene- of waterkikkers, die tegen de avond hun kwaakconcerten geven, waarvan het geluid ver doordringt, maar waarvan de betekenis niet bekend is. Er zullen wel roofdieren op deze luidruchtige boeren-nachtgalen afkomen, ook blauwe reigers en roerdampen.

Op droge zandpaden rennen groene en brui-

ne zandloopkevers rond in de warme zon. Soms duikt er een eventjes weg in een gangetje in het zand, doch spoedig hervat dit dier zijn ronde door zijn gebied, op zoek naar buit, bijv. mieren. Bij onze nadering vliegen zij op, maar blijven boven de warme zandweg en komen daar een eindje verder weer neer.

Er zwerven al jonge kiekendieven rond, grauwe zowel als bruine. Zij zitten graag op verhogingen in de buurt van het nest, bijv. op havermijten. Daar kunnen zij gemakkelijk door de ouden worden bijgevoerd. U zult merken dat het niet meevalt nu het wijfje van de jongen te onderscheiden.

Herfst

Het einde van de zomer wordt eigenlijk al aangegeven door het in bloei komen van de struikheide. Honderden bijenkasten zijn door de imkers naar de heidevelden gebracht, waar de dieren alle de gelegenheid hebben de kruidige nektar te verzamelen. Als de heide uitgebloeid is, is het bijenjaar ten einde, en moet de imker beginnen maatregelen te nemen voor de inwintering van zijn volken.

Inmiddels hebben zich in de vogelwereld grote veranderingen voltrokken. Na de broedtijd verenigen zich vele vogelgezinnen tot enorme troepen, die de dag gezamenlijk doorbrengen op zoek naar voedsel, en ook tezamen slapen. Het meest valt dit op bij de spreuwen, die in luidruchtige zwermen overtrekken naar

hun slaapplaatsen, bijv. in een rietveld, waar zij heel wat schade aanrichten door het breken van de halmen. Ook de kokmeeuwen verzamelen zich nu in weilanden of op drassige plaatsen. Tussen de volwassen dieren zijn de jongen goed te kennen aan de donkere banden op de vleugels en de zwarte eindzoom aan de staart. Wie goed oplet ziet ook verschillen in kleur tussen de poten en de snavel van ouden en jongen. Ook wulpen en grutto's vertoeven bij elkaar op drassige plekken. De jonge wulpen hebben nog niet zulke lange snavels als hun ouders en hebben een grijsachtige donskleur. Vaak zijn deze steltlopers nu al vergezeld van gasten uit het hoge noorden, zwartegroenpoot- en bosruiters en honderden watersnippen. Ook oeverlopers en witgatjes houden zich in deze omgeving op. Deze noordelingen zijn al weer begonnen aan de trek; de peel is voor hen maar een tijdelijke pleisterplaats, hun bestemming ligt veel zuidelijker, aan de randen van de Middellandse zee, of nog verder, Afrika in. De kieviten verzamelen zich ook, maar blijven voor een groot deel wachten op het invallen van de vorst. Met wisselvallig weer kunnen zij in één winter verschillende keren vertrekken en terugkomen.

In de berkenbossen wordt de kans nu groot op het vinden van paddestoelen: verschillende soorten die in het overbevolkte Nederland tot de zeldzaamheden gaan behoren, bijv. de felrode wit gespikkelde vliegenzwam, die vroeger elk najaar verzameld werd in herfststukjes op

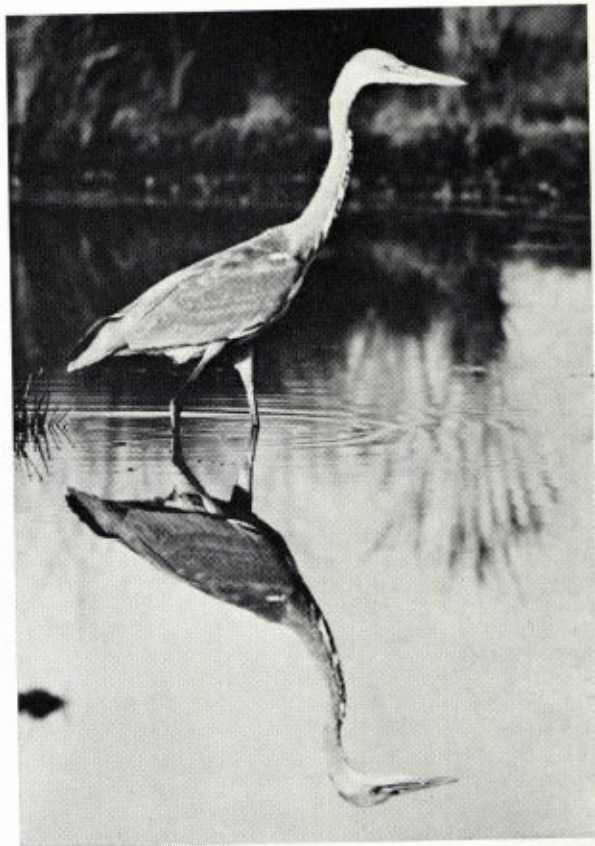

Trekkende kraanvogels.

Foto: P. J. van Nieuwenhoven

de scholen, een activiteit, die tegenwoordig helaas ontraden moet worden; de slanke amarniet, de krulzoom, de bittere maggizwam vallen minder op omdat zij niet zo fel gekleurd zijn, evenals enkele kleinere soorten.

De maand oktober is speciaal interessant vanwege de vogeltrek. Regelmatig trekken allerlei zangertjes door, maar de Groote Peel is vooral belangrijk als pleisterplaats voor kraanvogels, de laatste jaren wel een van de voornaamste van Nederland. Vanaf half oktober tot in de eerste week van november kan men deze machtige vogels waarnemen, die volgens de Lappen zo groot zijn als een mens. Meestal komen de kranen in grote groepen in de namiddag uit noordoostelijke richting de peel binnen gevlogen. Soms cirkelen zij enkele malen rond; als alles rustig blijkt te zijn strijken zij neer. Gewoonlijk hoort men zo'n troep eerder dan men hem ziet. Het kroeh-kroeh-kr-r-r is al op grote afstand te horen. In Ospel worden de dieren „kroene”kranen genoemd, de nazomerse dagen waarop hun trek veelal plaats vindt, is de „zomer van de kroenekranen”. Deze namen zijn ongetwijfeld klanknabootsend, evenals de latijnse naam Grus. 's Nachts verblijven zij vaak aan de oevers van de plassen, en juist voor het licht worden vliegen zij troep voor troep naar omliggend bouwland, bij voorkeur

Blauwe reiger.

Foto: J. van der Kam.

Dagpauwoog.
Foto: P. J. van Nieuwenhoven.

pas geploegde, of net met rogge ingezaaide akkers. Als men geluk heeft de vogels tot op enkele honderden meters te kunnen naderen, hetgeen vooral met een auto geen moeilijkheden oplevert, mits men de portieren dicht laat, kan men ze mooi bekijken: Ze staan meestal in families bij elkaar; de jonge vogels zijn iets kleiner dan de ouden, ook iets bruiner, en maken een piepend geluid. Als er een blauwe reiger vlakbij neerstrijkt, is het verschil in grootte duidelijke waar te nemen: de reiger lijkt dan maar een klein vogeltje! De eerste indruk die men krijgt als men vroeg in de morgen onverwachts op een troep pleisterende kraanvogels stoot is, dat er een kudde schapen op het veld ligt. Meestal staan enkele vogels op de uitkijk, met gestrekte hals. Zij vliegen dan ook direkt bij het minste onraad weg. Als zij

niet gestoord worden, vertrekken zij omstreeks 10 uur in west-zuid-westelijke richting.

Een andere, de laatste jaren steeds zeldzamer wordende trekvogel is de slechtvalk. Deze forse snelle roofvogel is toch wel ieder jaar enkele dagen aanwezig, en jaagt dan graag achter de spreuwen aan, die zich naar de roestplaatsen begeven.

Op mooie dagen in oktober laten zich de laatste vlinders zien, dagpauwoog, kleine vos, atalanta. Tegen de avond komen nog ontelbare nachtvlinders te voorschijn. Maar na de eerste nachtvorsten is het hiermee gedaan.

planten, hier vossebessen genoemd, blijven in de winter mooi groen, in tegenstelling met die van de blauwe bosbes. Ook de veenbes, die hier moerappel heette, draagt nog rijpe vruchten, die met hun fris-rode kleur scherp afsteken tegen het groen van het veenmos.

Een enkele veelvraatruis loopt nog traag rond. De meeste zijn echter al veilig ergens in de grond weggekropen. Pas in het voorjaar zullen de grote harige rupsen door de warmte van de zon in hun schuilplaatsen worden gewekt. De korhoenders verzamelen zich in groepen van wel 20 stuks, en fourageren op aangrenzend

Foto: P. J. van Nieuwenhoven.

Winter

De eerste nachtvorsten luiden de winter in. De peel begint nu dor en kaal te worden. De berken zijn het vroegst ontblaard, de eiken blijven lang in het blad. Vooral de jonge boompjes houden hun verdorde blad de gehele winter. Heel wat vogels zoeken er dan ook bescherming in tegen de koude wind, vooral 's nachts.

Door de lage waterstand komen de grillige wortelstronken te voorschijn van bomen, die 5000 jaar geleden door het opdringende veen verstikt zijn. Mensen met fantasie zien allerlei gedochten in dit uit het donkere water opduikende kienhout.

Rode bosbessen kunnen in november nog

gave vruchten dragen. De bladeren van deze bouw- en weiland. Ook zoeken zij voedsel bij graanmijten. Voor de schemering begint trekt de hele troep naar de roestplaatsen, die vaak gelegen zijn op glooiende randen van heidevelden.

De akkers in de buurt worden afgestroopt door grote troepen kauwtjes en roeken. Soms zijn zij vergezeld van enkele honderden houtduiven. Vooral onder de laatste vallen bij strenge vorst nog al wat slachtoffers. Er houden zich ook altijd enige buizerden in de buurt op, die zich te goed komen doen aan de gestorven vogels. Zolang de weilanden nog groen zijn kan men daar koperwieken en kramsvogels te zien krijgen. Deze lijsterachtigen zitten ook graag op aspergevelden, waar zij van de rode

bessen van het vergeelde loof snoepen. In de bebossing aan de rand van het reservaat trekken troepjes vinken en kepen rond. Zo gauw de vorst invalt verschijnen deze zaadeters bij tientallen op het uitgestrooide wintervoer. In dezelfde randbepanting hebben enkele grote groepen houtduiven hun roestplaatsen. Zij vliegen luidruchtig weg wanneer wij wat te dicht in de buurt komen.

Het peelgebied in de sneeuw is een wereld apart. Aan de sporen, die overal staan afgedrukt kan men goed zien welke dieren hier nu eigenlijk leven. Op de banen zijn nu bijv. de sporen te volgen van hazen. Als het dier op de vlucht is, blijkt het sprongen te kunnen maken van wel 4 m lengte. Voordat het in zijn leger terugkeert, huppelt het een eindweegs in zijn spoor terug, maakt dan een enorme zijsprong van enkele meters, daarbij somtijds gebruik makend van een graspol, die nog boven de sneeuw uitsteekt. Op deze manier is Lampe al menige jager of hond te slim afgeweest. Als de sneeuw zeer hoog ligt blijven deze dieren soms enige dagen in hun schuilplaats.

Als u het geluk hebt een hermelijn uw pad te zien kruisen, moet u een tijdje stil blijven staan! Het diertje is zo nieuwsgierig dat het beslist binnen enkele minuten naar u komt kijken. Het imiteren van het geluid van een muis of van een vogeltje kan hierbij helpen. Op zijn achterpoten staand is het dier in zijn witte winterpels net een kleine pinguin. Uit de achtergelaten sporen blijkt, dat dit roofdiertje in ieder holletje of gaatje zijn neus steekt, en ook elk bultje onderzoekt. Het spoor loopt zigzaggevijs door de sneeuw. Als het erg koud weer is staat het alleen in de buurt van zijn hol.

Ook een vos heeft de baan belopen. De rondevaarten van de voet, die in draf op een rechte lijn staan, zijn onmiskenbaar. Het dier jaagt nu voornamelijk op muizen en ratten, maar zal een fazant zeker niet versmaden. Hier en daar heeft Reintje zich op het ijs gewaagd, mogelijk aangelokt door de geur van eenden, die aan de rand van een wak stonden te slapen. Dicht langs het water loopt het spoor van een bunzing. Algemeen wordt hij als schadelijk gedierte achtervolgd, maar hier in de peel vindt hij bescherming. Het spoor kan honderden meters worden gevolgd: het dier zwerft over grote afstanden.

Op de verschillende wildakkers hebben de reeën met hun hoeven de sneeuw weggekrabd. Elders grazen zij de toppen van de struikheide af, die nog boven de sneeuw uitsteken. Het korhoen is nu op de knoppen van berken en ander loofhout, en op de struikheide aangewezen. Voor de vogels wordt op vaste plaatsen gedurende het hele winterhalfjaar voer gestrooid. Deze plekken blijven vrij van sneeuw door het drukke bezoek van fazanten, lijsters, merels, spreeuwen, mezen, en met erg koud weer van kramsvogels, vinken, kepen en geelgorzen. Opgehangen vetbollen worden gretig aangepikt. De vaak vergeten zwarte en bonte kraaien komen geheel volgens de oude zegswijze dicht bij de boerderij en zoeken daar op sneeuwvrije plaatsen naar voedsel.

Ook wordt geregeld afval van kippen en konijnen gevoerd. Op de eerste plaats aast de buizerd graag op dode dieren. Dan probeert de torenvalk iets te bemachtigen, net als eksters en gaaien. Vanuit een schuilplaats zijn deze dieren nu goed te bekijken. Sperwer en smelleken slaan nog al eens een vogeltje in de buurt van zo'n voederplaats. U ziet het direkt dat er zo'n rover in de nabijheid is: de vogels zijn onrustig, of vliegen in paniek weg. Blauwe kiekendieven jagen boven de open vlakten, althans de wijfjes. De mannetjes trekken meer zuidelijk. Helaas nemen deze mooie rovers als broedvogels snel in aantal af.

De plassen 't Elfde en 't Steltlopersven liggen onder een dikke laag ijs. De eenden en winterhalingen, die soms met duizenden op deze plassen verblijven, trekken dan geleidelijk weg naar meer zuidelijk gelegen streken. De ganzen houden het hier langer uit. Zij overnachten op het vaak met sneeuw bedekte ijs. Het is dan interessant de gaten in de sneeuw, en hun uitwerpselen te bekijken. U kunt er aan zien dat de dieren recht tegen de wind in gelegen hebben; ook hun aantal is goed te tellen.

Ook zonder dat er sneeuw ligt kan men in de winter mooie dingen beleven. Als de bleke februarizon over de peel schijnt, lijkt het pijpenstrootjesgras in gouden vlakten te zijn veranderd, omzoomd door de grauwe heidevelden.

Ook een zwaar bewolkte hemel boven de donkere silhouetten van de vliegdennen is de moeite van het bekijken waard.

Sporen van ganzen op de bevroren en besneeuwde plas 't Elfde.

Foto: J. Th. ter Horst.

Let u op de groepjes rietgorzen, die boven de velden met pijpestrootje rondvliegen op zoek naar voedsel: zij pikken de vruchtjes uit de dorre halmen. Als het gesneeuwd heeft ziet u de kafjes onder de halmen liggen.

Blauwe reigers vallen al op grote afstand op tussen de pollen pitrus. Sporen van deze viseters stonden overal in de omgeving van de wakken in het ijs tussen die van waterrallen. Met veel geluk stoten wij een roerdomp op; het verschrikte dier kan een tiental hondsvijsjes achterlaten, die het bij zijn overhaaste vlucht uit zijn krop heeft gebraakt.

In de late namiddag komen er enkele honderden ganzen aangevlogen, sommige in lange

slierten, andere in V-formatie. Reeds op grote afstand van de peel dwarrelen de dieren naar beneden tot bijna aan de grond. Het lijkt wel alsof zij blij zijn neer te kunnen strijken op hun oude pleisterplaatsen, die zij van een vorig bezoek, een jaar geleden, nog terugkennen. Ook bij kraanvogels is dit merkwaardig gedrag waar te nemen.

Het is eind februari wanneer de eerste van deze doortrekkers in de peel verschijnen. Zij zijn dan al weer op weg naar hun broedplaatsen, die in Noord-Europa gelegen zijn. Daardoor zijn zij voor ons het zekere teken dat het voorjaar in aantocht is!

Blanco Pagina

Blanco Pagina

Stichting
**HET
LIMBURGS
LANDSCHAP**

Natuur en Landschap zijn steeds onafscheidelijk verbonden en beider belangen gaan altijd samen. Door bescherming van het landschap wordt ook de planten- en dierenwereld in bescherming genomen. Steunt daarom de Stichting „Het Limburgs Landschap” in haar streven en geeft U op als contribuant aan het secretariaat.

Minimum bijdrage per jaar f 10.— over te maken op postgiro no 103.86.04.

Secretariaat:

**DEKEN v. OPPENSINGEL 23, TEL. 04700-17868
VENLO**

Brand

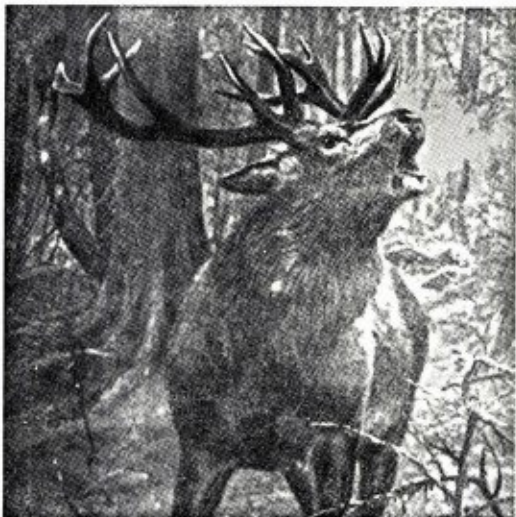
HET BIER WAAR LIMBURG TROTS OP IS

DRUKKERIJ GOFFIN

MAASTRICHT

DRUKKERS VAN DIT BLAD

NIEUWSTRAAT 9 - TEL. 12121

In ons zoölogicum bevinden zich circa 600 opgezette dieren o.a. leeuwen, beren, giraffen, ooievaars, kraanvogels etc., welke wij door geheel Europa verhuren, aan exposities, musea, scholen, universiteiten en winkelbedrijven, waar ze respectievelijk gebruikt worden voor onderwijsdoeleinden en als blikvangers.

Verder hebben wij in voorraad: schedels, skeletten, huiden, geprepareerde zoogdieren, vogels en uitheemse gebruiksvoorwerpen, welke wij ter verkoop aan te bieden hebben.

Bezoekt ons Wereld Dieren Panorama
Zoölogisch Museum
Kloosterweg Valkenburg Tel. 04406-3346
UNIEK IN NEDERLAND

Ministerieel erkend zoölogisch preparateursbedrijf en vellenbereiderij

JAC. BOUTEN (v/h Leo Bouten)

Veegtesstraat 13 (Industrieterrein de Veegtes) Venlo Telefoon (04700) - 1 23 03

VOOR MAASTRICHT
UW HOTEL

* BEAUMONT *

STATIONSTRAAT
TELEFOON 04400-16285

HET MAANDBLAD
**BLIIDORP
GELUIDEN**

ZAL OOK U
INTERESSEREN

Het brengt U artikelen over het doen en laten van allerlei exotische dieren zoals dat in een diergaarde van nabij kan worden gadegeslagen en over uitheemse gewassen in hun omgeving. De kosten bedragen slechts f 2.50 per jaar. Proefnummer wordt U op aanvraag gaarne toegezonden.

STICHTING KONINKLIJKE ROTTERDAMSE DIERGAARDE

Tel.: 282965 Giro: 384741

Bezoekt de toonkamers der

Alle elektrische toestellen, die de huisvrouw het werk kunnen verlichten, zijn aldaar, zonder verplichting tot kopen, in werking te zien.

Zeer ruime sortering wasmachines, wascentrifuges, fornuizen, komforen, stofzuigers, koelkasten, kachels, strijkijzers, enz. enz.

MAASTRICHT, Wolfstraat 20
ROERMOND, Neerstraat 40
VENRAY, Paterstraat 23

ZEER GUNSTIGE
BETALINGSVOORWAARDEN